

Antiquariaat
Het Bisschopshof

Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht 030-314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Plaatsbeschrijvingen en atlassen
Geïllustreerde boeken

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

CAERT-THRESOOR

Inhoud 14e jaargang 1995, nr. 3

Kaarttekenaars en kaartafzetters in de dagboeken van Pieter de Graeff (1638-1707) J. Otten	53
De connectie tussen Jacob van Deventer en Viglius van Aytta in de jaren 1530-1540: Een hypothese B. van der Hertten	59
De foliokaart van de Nederlanden door Filips Galle uit 1579 P. van der Krogt	63
Varia Cartographica	68
Besprekingen	69
Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven	73

Redactie

Dr. H.P. Deys, Drs. M.M.Th.L. Hamelers,
Dr. P.C.J. van der Krogt, Drs. A.H. Ruitinga,
J.W.F. Voogt, Drs. D. de Vries
Drs. J.W.H. Werner

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC
Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het redactiesecretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 32,50 per
jaar (vier nummers), buitenland f 55,—. Losse nummers
f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen
en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 0172-
444667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr.	f 110,—
halve pagina per nr.	f 80,—
1/4 pagina per nr.	f 55,—

Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst
10% korting; zelfde tekst 15% korting.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

De Oude Maas bij Dordrecht. Detail van blad No. 7 van
de eerste editie van de Rivierkaart van de Oude en Nieu-
we Merwede, in 11 bladen uitgegeven van 1858-1864 op
de schaal 1:10.000.

Het was een van de eerste Nederlandse kaarten in kleu-
renlithografie, door het Topografisch bureau onder lei-
ding van C.F. Eckstein vervaardigd.

Kaarttekenaars en kaartafzetters in de dagboeken van Pieter de Graeff (1638-1707)

Sinds 1914 berust het familiearchief van de regentenfamilie De Graeff in het Gemeentearchief te Amsterdam. Tot de bescheiden behoren de dagelijkse notities in de 'Groote Comptoir-Almanak' en de 'Journaelen en verbaelen', opgetekend door Pieter de Graeff (1638-1707), oud-schepen van Amsterdam, Vrijheer van Zuid-Polsbroek, Heer van Purmerland en Ilpendam.¹ Deze nauwgezet bijgehouden dagboeken geven een uniek beeld van de besognes van een zeventiende-eeuwse verzamelaar, mecenas en conservator van familiestukken.² Voor de kartografie zijn de archivalia van belang omdat De Graeff in de loop van de jaren verschillende opdrachten aan kaarttekenaars heeft gegeven en diverse kaarten liet maken van zijn bezittingen. De notities in de Comptoir-Almanak van 1677 tot 1696 en de Journalen en verbaelen van 1683 tot mei 1693 die verband houden met kaarten, zijn in dit artikel bij elkaar gezet. Nader onderzoek moet uitwijzen of deze kaarten bewaard zijn gebleven, in de inventaris van het familiearchief De Graeff is er geen melding van gemaakt.

Diverse kaarten genoemd in de Comptoir-Almanak 1678³

Op 19 april 1678 zond Pieter de Graeff aan Mr. Cornelis Swaenenburgh een kaart van Venetië in een eiken lijst. Op 12 juli 1678 ontving Pieter van zijn moeder, Cornelia Hooft (1618-1691), vanuit het huis te Purmerland verschillende kaarten en drie schilderijen. De schilderijen staan omschreven als een 'David en Goliath', 'een Lantschap', 't wapen van Hr Volckert Overlander', de kaarten waren 'een langwerpige kaart van Den Haag', 'een kaart van de wereld', en 'een kaart van Europa'. Het dagboek geeft niet meer dan deze summiere mededeling over deze kaarten prijs. Het is op dit moment, zonder aanvullend onderzoek, niet mogelijk om vast te stellen om welke kaarten het precies gaat. Meer inlichtingen geeft het dagboek over een aantal andere kaarten. Dit zijn 'een kaart van de Hofstede Hulstenaar, alias Valkenburg in Heemstede', 'twee kaarten, waaronder een kopie, van Zuid-Polsbroek en nogmaals een kaart van Valkenburg'. Als laatste geeft het dagboek informatie over 'een in te kleuren exemplaar van de tweede staat van de grote kaart van het Hoogheemraadschap van

Rijnland uit 1687' door de afzetter David Reerigh. Op deze kaarten zal in het hiernavolgende dieper ingegaan worden.

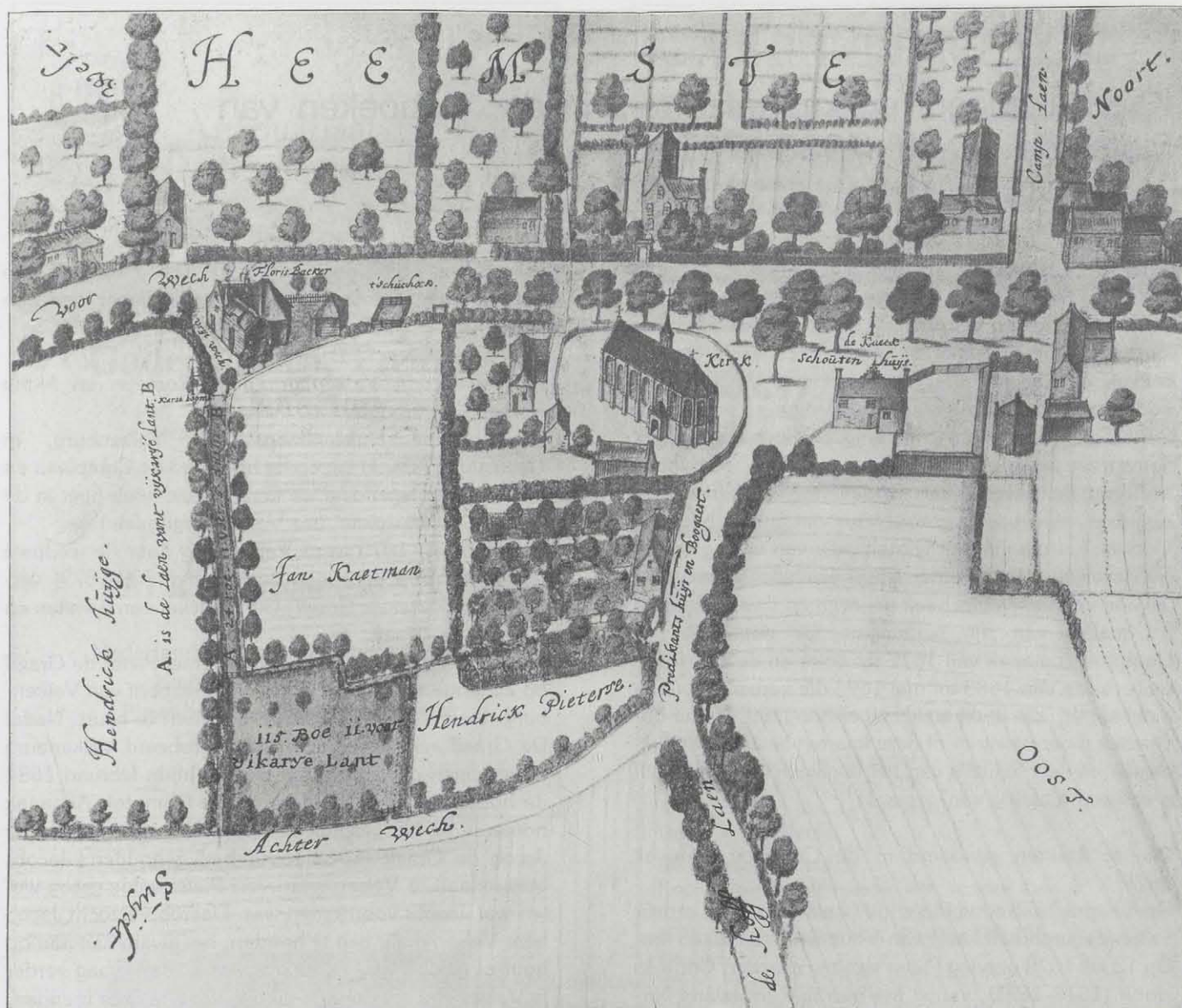
Een kaart van Valkenburg door Romeyn en Maria Romana de Hooghe.

De hofstede Hulstenaar, later Valkenburg, in Heemstede (afb. 1) lag op de hoek van de Camplaan en de Voorweg tegenover de kerk.⁴ Deze hoek heet in de akten 'het dorpsplein' (nu Valkenburgerplein).

Op 16 maart 1675 werd Valkenburg door de weduwe van Pieter Trip, Christina de Graeff (1609-1679) verkocht aan Pieter de Graeff, Gerrit Bicker van Swieten en Andries de Graeff.

In zijn Comptoir-Almanak 1684 schreef Pieter de Graeff op 25 januari dat er was geloot om het bezit van Valkenburg. De hofstede viel Pieter de Graeff te beurt. Nadat De Graeff eerst tevergeefs had geprobeerd Valkenburg te verkopen of te verhuren besloot hij in februari 1684 de hofstede aan te houden. In zijn Comptoir-Almanak noteerde hij het gesprek dat hij hierover met zijn broer Jacob de Graeff (1642-1690) had gehouden: Jacobs buitenplaats te Velsen was over, Pieter wilde graag weten wat Jacobs voornemen was. Daarop verzocht Jacob hem Velsen maar aan te houden, het kwam niet aan op huur of geld. Pieter zei daarop dat hij dan graag verder te Velsen zou aftimmeren en die plaats in orde brengen, om daarna te zien welke plaats het beste afgestaan zou worden, of Pieters Valkenburg of Jacobs plaats te Velsen. Op 21 april 1684 reed Pieter de Graeff voor het eerst naar zijn hofstede te Heemstede. Daarna begon het opknappen en verfraaien van Valkenburg. Op 22 mei sprak De Graeff met schout Johan van Hoven en Barent van Duyst, schepen, schilder en glazenmaker, over het mogen rechtzetten van zijn schutting langs het dorpsplein, hetgeen op 26 mei 1684 werd goedgekeurd.⁵ Op 8 juni 1684 transporteerden Gerrit Bicker van Swieten en de erfgenamen van Andries de Graeff, zijn schoonzonen Transisulanus Adolf van Voorst en Diederick van Velthuysen, Valkenburg voor f 5000 aan Pieter de Graeff.⁶ Met de kartering van Valkenburg hebben Romeyn de Hooghe en zijn dochter Maria Romana zich bezig gehouden. Dit blijkt uit het dagboek. Vanaf mei 1686 lezen we hier vele notities over. Romeyn de Hooghe (1645-1708), was in de Republiek één van de belangrijkste grafici uit de tweede helft van de zeventiende eeuw.⁷ Op weg naar Heemstede stopte De Graeff altijd in Haarlem om even een praatje met De Hooghe te maken. Ook gaf hij De Hooghe diverse opdrachten. Een van die opdrachten was het maken van een kaart van Valkenburg in perspectief.⁸ Hier was De Hooghe vanaf mei 1686 tot december 1689 mee bezig. Op 22 mei

Mevr. drs. M.J.C. Otten is kunsthistorica. Zij heeft gewerkt bij de Universiteit van Amsterdam en bij de Topografisch-Historische Atlas van het Gemeentearchief van Arnhem. Momenteel bereidt zij een tentoonstelling voor over de tekenaar Cornelis Pronk (1691-1759) die in 1997 in het Frans Halsmuseum te Haarlem gehouden zal worden. Zij is te bereiken op de Provinciale Atlas van Noord-Holland (Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem).

1. Getekende kaart van het vicarisland van de kapel op het huis Heemstede, gelegen aan de Achterweg, door Balthasar Florisz, januari 1627. Te zien is Hofstede Hulstenhaag, alias Valkenburg, op de hoek van de Camplaan en de Voorweg (foto: Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem, het origineel in Gemeentearchief Heemstede).

1686 kreeg De Hooghe, nog wonend in zijn huis op het Geldeloze Pad, van Pieter de Graeff een kaartje van Valkenburg, dat in 1654 door landmeter Andries van der Walle gekarteerd was. De Graeff schreef dat het kaartje was opgespijkerd op gezaagde delen plankjes, 'soo die gemeenlijck tot Amsterdam op [de] beurs gehangen werden'. Valkenburg, door Andries van der Walle op 24 januari 1654 gemeten en gekarteerd, was op 25 maart 1654 voor f 15.000 door de erfgenamen van Charles Loten verkocht aan Pieter Trip.⁹ Daarnaast gaf De Graeff nog een tekening door wijlen Gerrit Barentsz. Swanenburgh¹⁰ van het plein voor het huis en de moestuin. Op 20 oktober 1686 vermeldde De Graeff dat hij bij De Hooghe thuis op het Geldeloze Pad had gezien dat De Hooghe was begonnen aan de tekening van hofstede Valkenburg. Op 5 november 1686 stuurde De Graeff hem vanuit Amsterdam ook nog zijn wapen en dat van zijn echtgenote Jacoba Bicker, getekend door wijlen Jacob Colijns¹¹ en met kleuren afgezet, om die in het kaartje van Valkenburg aan te brengen.¹²

De tekening door De Hooghe vlotte niet erg; hoewel De Graeff er geen melding van maakt is het aannemelijk dat in 1687-88 de opdracht van De Graeff stagneerde door andere werkzaamheden van De Hooghe in deze jaren. Zo maakte De Hooghe tussen 1687 en 1688 - naast prenten van de overwinning op de Turken,¹³ en van de 'Glorious Revolution' van stadhouder Willem III¹⁴ - ook ontwerpen voor kerkglazen in Bennebroek.¹⁵ In dezelfde tijd maakte hij in opdracht van het Hoogheemraadschap van Rijnland een sierrand met wapens in dertien bladen voor de Kaart van Rijnland en kwam in 1688 zijn plattegrond van Haarlem gereed.

Op 20 mei 1687 ging De Graeff eens kijken bij Romeyn de Hooghe of hij nog niet klaar was met het profiel van Valkenburg. De Hooghe toonde hem echter een zeer slechte tekening die nog niet af was. De Hooghe beloofde de tekening te verbeteren, waarop De Graeff in zijn dagboek verzuchtte 'dat de tijd sal leeren'. Zes weken later had De Hooghe de oude kaartjes van

Valkenburg kennelijk niet meer nodig. Immers op 10 juli 1687 ontving De Graeff van De Hooghe het kaartje van Andries van der Walle, de tekening van het plein door Gerrit Swanenburgh, zijn en zijn huisvrouws wapen en een opgespannen raampje waarop De Hooghes dochter Maria Romana¹⁶ 'quasi vers[o]' [voor de vorm op de achterzijde?] Valkenburg in profiel zou hebben getekend, terug. De Hooghe had dezelfde dag het op het raampje gespannen papier op doek betaald aan boekverkoper Jacob van Beverwijk en meegebracht om Valkenburg in perspectief te tekenen. Het raampje zou door De Graeff bij De Hooghe thuis gebracht worden 'om verder opgericht te worden'. Waarschijnlijk bediende De Hooghe zich van een kwadraatraam, een optisch hulpmiddel dat, rechtopgezet, dienst kan doen bij het perspectief tekenen. Om de overgang van het ruimtelijke naar het platte vlak te vergemakkelijken wordt het papier dan in overeenkomstige vakken verdeeld.

Vijftien maanden later, op 20 oktober 1688, begaf De Hooghe zich in de tuin achter de hofstede Valkenburg om het kaartje, dat hij van Valkenburg had geconcipeerd te vergroten met het uitzicht vanuit de hofstede over de Leidse Vaart, van Huis te Manpad ten zuidwesten tot Berkenrode ten noordwesten van Heemstede (afb. 2). De volgende dag, op 21 oktober 1688, stuurde De Graeff, met een 'harde' koorts te bed liggend, aan De Hooghe het kaartje van Valkenburg met het verdere perspectief door De Hooghe in rode aarde apart getekend op een half vel, om het perspectiefkaartje daarmee te vergroten.

Weer een half jaar later, op 25 april 1689, bezichtigde De Graeff bij De Hooghe in Haarlem De Hooghes tekening van Valkenburg in profiel. De Graeff gaf aan De Hooghes dochter Maria Romana in een geldstukje (een schroefmunt?) zijn en zijn huisvrouws wapen om die in het profiel te tekenen. Op 17 juli 1689 vond De Graeff De Hooghe verhuisd naar zijn nieuwe huis op de Herengracht te Haarlem (nu Nieuwe Gracht nr. 13). Hoewel De Hooghe al twee jaar daarvoor was begonnen het kaartje van Valkenburg in perspectief te tekenen, was er volgens De Graeffs notitie nog niets aan gedaan. Daarom nam hij het weer mee naar huis. Kennelijk heeft De Hooghe tijd gevonden om de opdracht te voltooien want een half jaar later, op 13 december 1689, ontving Pieter de Graeff het kaartje van hofstede Valkenburg in perspectief uit handen van een knechtje van Romeyn de Hooghe. Uit het volgende zal blijken dat deze kaart in 1690-91 nog eens gekopieerd is door een zekere Monir[e].

Kaarten door Johannes Leupenius

Op 31 oktober 1681 noteerde De Graeff in zijn *Comptoir-Almanak* dat landmeter Johannes Leupenius¹⁷ een kopie van de kaart van Zuid-Polsbroek ten behoeve van de drost van Zuid-Polsbroek en een kaart van alle Henneptienden in Zuid-Polsbroek zou maken. Verder zou Leupenius inspecteren hoe Sevender en Lopik tegen Polsbroek aankomen. Ook zou hij de kaart van Krimpenerwaard,¹⁸ die hij onder handen had,

zo uitbreiden dat heel Polsbroek daarin zou komen.

Tien jaar later gaf De Graeff Leupenius opdracht een plattegrond van Hofstede Valkenburg te maken. Leupenius kreeg als hulpmiddel dezelfde kaart van Andries van der Walle als waarover Romeyn de Hooghe in 1686-89 mocht beschikken. Daar kwamen echter een paar dingen bij. Als eerste een tekening van Reinier Pietersz. Timmerman.¹⁹ Het is niet duidelijk wat hierop precies op stond. Verder een kaart in profiel van Valkenburg. Dit was een kopie van de eerder genoemde kaart van de De Hooghes uit 1689, vervaardigd door J. Monir[e].²⁰ Het geheel werd nog aangevuld met een witte opgespannen doek om de nieuwe plattegrond van de hofstede Valkenburg op te tekenen. Dit pakket liet De Graeff op 6 augustus 1691²¹ bij Johannes Leupenius thuis brengen.

Twee maanden later, op 2 oktober 1691, gaf De Graeff aan Leupenius alsnog de tekening van het plein voor Hofstede Valkenburg, gemaakt door Gerrit Barentsz. Swanenburgh en die, net als de kaart van Van der Walle, ook al eerder aan Romeyn en Maria Romana de Hooghe uitgeleend was. Op 24 oktober 1691 gaf De Graeff aan Leupenius een wapenschildje (waarop zijn wapen overigens verkeerd stond afgebeeld) en een prentje van het wapen van zijn vader Cornelis de Graeff, afgedrukt in Vondels 'Vergilius', met daaronder het motto van De Graeff 'Mors Sceptra Ligonibus Aequat' (Voor de dood zijn scepters en spaden gelijk). Of deze familiewapens op de nieuwe plattegrond van Valkenburg aangebracht moesten worden is niet gebleken, maar wel waarschijnlijk. Leupenius vond alle aangeleverde voorstellingen echter onvoldoende. Voordat hij tot zijn eindresultaat kon komen, wilde hij in Heemstede alles 'noch eens oculair' inspecteren. Helaas kennen we tot op heden dit eindresultaat niet.

Kaart van Rijnland, afgezet door David Reerigh

In 1687-1688 werd in opdracht van het Hoogheemraadschap van Rijnland te Leiden de kaart van Rijnland van 1647 herdrukt. Hiervoor werd een nieuwe sierrand in dertien bladen gemaakt. Deze sierrand met familiewapens en de namen van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland en twee gedecoreerde privileges waren van de hand van Romeyn de Hooghe. De bladen van de tweede druk werden veelal aaneengevoegd tot een wandkaart, ingekleurd en gehoogd met bladgoud.²² Uit het dagboek van Pieter de Graeff blijkt dat kaartafzetter David Reerigh in mei 1689 bezig was in het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden de nieuwe kaarten van Rijnland (= tweede staat van de koperplaten, eerste staat uit 1647) af te zetten. Een opgespannen en opgeplakte kaart, zonder het linnen meegerekend, kostte tegen de 14 gulden, zo noteerde De Graeff.²³

David Reerigh, meester-kaartafzetter te Amsterdam, was omstreeks 1628 geboren en afkomstig uit Opperingelheim. Op 30 maart 1652 trouwde hij op 24-jarige leeftijd met Hilletie Lucas van Amsterdam. Vermeld wordt dat zijn beroep afzetter is en dat hij op de Egelantiersgracht

2. Detail van de tweede staat van de kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland (1687), afkomstig uit een ingekleurd kaartboek bewaard bij de Provinciale Atlas Noord-Holland. Te zien zijn De Graeffs buitenplaats Hulstenaar alias Valkenburg in Heemstede en Huis Berkenrode (foto: Provinciale Atlas Noord-Holland, Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem).

had gewoond. Zijn bruid woonde dichtbij op de Anjelijsgracht. Op 17 maart 1662 woonde hij, blijkens de vermelding van de begrafenis van een kind, 'op het Weespadt in de besloote vrede tot munster'. Na het overlijden van zijn vrouw trouwde hij, wonend in de Tuinstraat, op 23 juli 1695 met Wybrich Hendricx., weduwe van Jan Warnars. Zijn zoon Alexander Reerigh, op 17 september 1681 poorter van Amsterdam, begraven op 5 februari 1696, was ook kaartafzetter. Samen werkten zij in 1675-1677 aan de kaart Figuratief van Delft. Toen De Graeff in de Comptoir-Almanak op 8 december 1683 voor het eerst een aantekening maakte over Reerigh, schreef hij het adres van Reerigh precies op: 'Tuinstraat aan de noordzijde, het derde huis voorbij de laatste dwarsstraat'.²⁴ Reerigh kreeg in december opdracht de wapens van Pieter de Graeff en zijn echtgenote Jacoba Bicker en het wapen van De Purmer af te zetten.²⁵

In de Comptoir-Almanak op 28 oktober 1684 vermeldde De Graeff dat hij David Reerigh voor niet nader genoemde werkzaamheden in De Graeffs huis 2 gulden per dag gunde. Op 8 november 1684 eiste David Ree-

righ 2 ducatonen voor het nauwkeurig in kaart brengen van de tienden in De Graeffs kaart van Polsbroek. Om deze tienden goed af te zetten had Reerigh drie kaartjes meegenomen: een kaartje van Polsbroek met de tienden getekend door Johannes Leupenius; een kaartje van de tienden door landmeter Diepenheim;²⁶ en een kaartje van Bunschoten.²⁷

Pas meer dan acht jaar later, in 1693, schreef De Graeff weer over David Reerigh. Op 19 januari 1693 kwam David Reerigh De Graeff waarschuwen dat een zekere Sander, broodmulder, en Carel de Ring hem zouden komen verzoeken om geld op renten. De volgende dag bracht David Reerigh De Graeff een vijftal boeken om die met f 100 in schellingen te belenen. Het waren een Stedenboek van Savoyen en een Atlas van Saksen, beide ongebonden; en drie gebonden boeken: 'Johannes Jonghston, afgezet door De Dieren', 'Swertius Flori Legi' en 'Johan Bairen ura.i. metri'.²⁸

Tot zover de notities over kaarten, kaarttekenaars en afzetter in de dagboeken van Pieter De Graeff.

NOTEN

1. Gemeentearchief Amsterdam (hierna GAA), familiearchief De Graeff, P.A. 186-266: Dagelijkse notities in de *Groote Comptoir-Almanak* (1662-1706), ontbr. 1662, 1663, 1667, 1669, 1700. 43 dl. in quarto; in lederen band. P.A. 76-184: Journaelen en verbaalen van Pieter de Graeff (1638-1707) over particuliere besognes van de jaren 1683 tot 1706; port.
2. Zie over Pieter de Graeff en het mecenaat De Graeff: Dudok van Heel (1969), blz. 155.
3. Zie: GAA P.A. 76-198.
4. Afgebeeld in: Groesbeek (1972), blz. 64.
5. Volgens de notitie berust de akte van loting onder Mr. Cornelis Swaenenburgh. Zie de aantekeningen in *Comptoir-Almanak* 1684, februari, 20 en 21 april, 22 en 26 mei.
6. Zie: Van Damme (1903), blz. 58.
7. Zie bijv. het Romeyn de Hooghe-nummer van *De Boekenwereld* 5 (okt. 1988) 1.
8. Door De Graeff ook wel 'een kaart in profiel' genoemd.
9. Voor de verkoping aan Pieter Trip, zie: Van Damme (1903), blz. 56-57. Andries van der Walle, landmeter-kaarttekenaar, werkzaam in Noord-Holland, zie: Donkersloot-de Vrij (1991), blz. 74; blz. 190; nr. 1110, blz. 213.
10. Zie: Thieme & Becker, dl. 32, blz. 338: Gerrit Barentsz. Swanenburgh, bouwmeester in Amsterdam, aantoonbaar 1662/67.
11. Jacob Colijns, schilder en genealoog, geb. Amsterdam 1614/15, gest. kort voor 7 februari 1686. In: Thieme & Becker, dl. 7, blz. 264. Zie ook: Oldewelt (1942), blz. 101-106; Dudok van Heel (1990) 1, blz. 144-151.
12. GAA, P.A. 76-184: *Journael ende verbael van Heemstede ende van mijne andere en verdere plaatsens langhs de Duyn en Geest van Hollant beginnende met 7 January 1687 tot 16 may 1690*: fol. 4, 5, 23, 26.
13. 1687: Overwinning hertog Lorraine en keurvorst van Beieren op de Turken (Hollstein, dl. 9, blz. 123, nr. 139); overwinning Karel hertog Lorraine en Margrave Louis van Baden op de Turken bij Mohaes in Hongarije (Hollstein, dl. 9, blz. 123, nr. 140); portret Ludwig Wolzogen, Walloon Theoloog in Amsterdam (Hollstein, dl. 9, blz. 130, nr. 396; F. Muller (1853), nr. 6237).
14. Zie: Hollstein, dl. 9, blz. 123, nr. 141-146.
15. GA Haarlem, Notarieel Archief 441, fol. 447.
16. Maria Romana de Hooghe, geboortejaar onbekend, was volgens een pamflet getiteld *De klagende Romeyn* (pamflet in GAA onder: F Hooge, R. de) gestorven in Londen 27 december 1694. Was echter in juli 1695 nog in leven volgens De Graeffs dagboekantekening van 7 juli 1695: Pieter de Graeff ontmoet haar die dag in Haarlem. Uit verschillende dagboeknotities blijkt dat Maria Romana in het atelier van haar vader werkte, niet alleen als tekenares maar ook als lijstenmaakster.
17. Johannes Leupenius (1647-1693), kartograaf en landschapstekenaar en -etser. Omstreeks 1660 was hij een van Rembrandts laatste leerlingen. Zie o.a. Muller en Zandvliet (1987), blz. 171, nr. 290, Donkersloot-de Vrij (1981), blz. 203, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (dl. 6, kol. 944) en Thieme & Becker, (dl. 23, blz. 146).
18. De eerste druk van de kaart van de Krimpenerwaard van Johannes Leupenius dateert van 1683; zie: Schoute (1980).
19. Reinier Pietersz. Timmerman, onbekend. Niet in Donkersloot-de Vrij (1981).
20. Johannes Monir, Monire, of Monier, waarschijnlijk kopiist. De Graeff noemt hem vaker in zijn dagboeknotities: 21 mei 1689 een tekening naar een glas in de kerk te Voorschoten door J. Monire te Amsterdam; en 2 januari 1695 een betaling aan Johannes Monier voor niet nader genoemde werkzaamheden.
21. GAA P.A. 76-211: *Comptoir-Almanak* 1691.
22. Zie: 't Hart (1969); Landwehr (1973), blz. 277; Een volle-

dige gerubriceerde afrekening, met een verantwoording van alle handelingen aan de oude koperplaten in het archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland te Leiden in: Bijlagen tekeningen 1688, inv.nr. O.A. 10094; Snoep (1975, blz. 178, noot 131) meldt dat Romeyn de Hooghe voor zijn werkzaamheden aan het vernieuwen van de grote kaart 2199 gulden ontving.

23. GAA, P.A. 76-184: *Journael ende verbael van Heemstede ende mijne andere en verdere plaatsens langhs de Duyn en Geest van Hollant van beginnende met 7 January 1687 tot 16 may 1690*: fol. 66: 21 mei 1689.
24. GAA, David Reerigh: DTB 469/517: huwelijk met Hille-tie Lucas 30 maart 1652. DTB 1210/52: kind van David Reerigh begr. op het St. Anthonies Kerkhof 17 maart 1662. DTB 524/321: huwelijk met Wybrich Hendrich. 23 juli 1695.
GAA, Alexander Reerigh: Poortboek 5, p. 41, begr. 5 febr. 1696 KKH, 1167/132: Alexander Reerigh, zoon van David Reerigh, kaartafzetter van Amsterdam, poorter Amsterdam 17 september 1681, gehuwd met Josijntje Adolfs, schoonvader Adolf Hermans, treckwerker. Zie m.b.t. werkzaamheden van David en Alexander Reerigh, Romeyn de Hooghe e.a. aan de kaart Figuratief van Delft 1675-1677: S.J. Fockema Andrea (1967), blz. 241-242 en 246.
Zie ook dagboeknotities van Pieter de Graeff over David Reerigh d.d. 28 oktober en 8 november 1684 en 21 mei 1689.
25. GAA, P.A. 76-203, *Comptoir-Almanak* 1683, 8 december: betaelt onder 14 Feb. 1684. Onder 14 februari 1684 staat echter niets vermeld over een betaling aan David Reerigh.
26. Naar alle waarschijnlijkheid landmeter-kaarttekenaar vader Jan Frederixckz. of zoon Floris Diepenem. Vader en zoon Diepenem maakten o.a. kaarten i.v.m. administratie van tiendlanderijen, zie: Donkersloot-de Vrij (1981), blz. 195.
27. GAA, P.A. 76-204, *Comptoir-Almanak* 1684.
28. GAA, P.A. 76-213-, *Comptoir-Almanak* 1693.

SUMMARY

Mapdrawers and mapcolourists mentioned in the diaries of Pieter de Graeff (1638-1707)

From the Amsterdam merchant and notable Pieter de Graeff (1638-1707) diaries have been preserved. He made several notes on negotiations and payments regarding surveying of his possessions. He encountered some problems with the famous graphical artist Romeyn de Hooghe, who should draw an artistic map of de Graeff's estate Valkenburg. Besides he had some maps coloured by the colourist David Reerigh, who also coloured several maps of the Hoogheemraadschap of Rijnland of 1687.

LITERATUUR

- Damme, A. van, *De buitenplaatsen te Heemstede, Berkenrode en Bennebroek 1628-1811*. Haarlem, 1903.
- Donkersloot-de Vrij, Y.M., *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750: Handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven*. Groningen, 1981.
- Dudok van Heel, S.A.C., *Het mecenaat De Graeff en Rembrandt*. In: *Maandblad Amstelodamum* 56(1969), blz. 155.
- Dudok van Heel, S.A.C., *Amsterdamsche burgemeesters zonder stamboom: De dichter Vondel en de schilder Colijns vervalsen geschiedenis*. In: *De zeventiende eeuw* 6(1990)1, blz. 144-151.
- Fockema Andreae, S.J. (1967), *Romeyn de Hooghe en de Kaart Figuratief Delft*. In: *Delftse studiën: Een bundel opstellen over de stad Delft geschreven voor dr. E.H. ter*

Kuile naar aanleiding van zijn afscheid als hoogleraar in de geschiedenis van de Bouwkunst. Assen, 1967, blz. 236-249.

Groesbeek, J.W., *Heemstede in de historie: leven, werken, handel en koehandel in de woonplaats van Emece*. Heemstede, 1972.

Hart, G. 't, *Kaartboek van Rijnland 1746*. Alphen aan den Rijn, 1969. - Facsimile-uitgave + inleiding.

Hollstein, F.W.H., *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts, ca. 1450-1700*. Amsterdam, 1949-.....

Landwehr, J., *Romeyn de Hooghe the etcher: contemporary portrayal of Europe 1662-1707*. Leiden/New York, 1973.

Muller, F., *Beschrijvende catalogus van 7000 portretten van Nederlanders en buitenlanders tot Nederland in betrekking staande*. Amsterdam, 1853.

Muller, E. en K. Zandvliet, *Admissies als landmeter in Nederland voor 1811: Bronnen voor de geschiedenis van de landmeetkunde en haar toepassingen in administratie, architectuur, kartografie en vesting- en waterbouw*. Alphen aan den Rijn, 1987.

Oldewelt, W.F.H., Jacob Colijns, een kunstschilder-genealoog uit de zeventiende eeuw. In: *Amsterdamsche archiefvondsten*. Amsterdam, 1942, blz. 101-106;

Schoute, C.R., *Kaart van het Hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard 1683*. Alphen aan den Rijn, 1980. - Facsimile-uitgave + inleiding.

Snoep, D., *Praal en propaganda, triumfalia in de noordelijke Nederlanden in de 16e en 17e eeuw*. Alphen aan den Rijn, 1975.

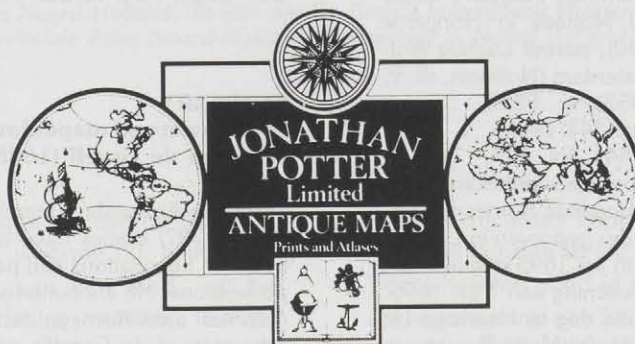
PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Jonathan Potter Ltd., buys and sells rare and interesting maps
of all parts of the world.

Please contact us for catalogues and stock-lists.

Jonathan Potter Ltd.,
125 New Bond Street, London W1Y 9AF, England

tel 0171 491 3520

fax 0171 491 9754

De connectie tussen Jacob van Deventer en Viglius van Aytta in de jaren 1530-1540: Een hypothese

We weten nog weinig van een aantal aspecten van het leven van Jacob van Deventer. Zo is het nog steeds onbekend wanneer hij is begonnen met de kartering van de Nederlanden. We weten enkel dat Jacob van Deventer in 1536 door de Raad van Brabant werd betaald voor de levering van de kaart van Brabant, de eerste in de reeks van de gewestkaarten. Duidelijk is dat de opdracht voor dit omvangrijke werk reeds eerder moet gegeven zijn. Elders is de hypothese verwoord dat een dergelijke groot-schalige opdracht werd gegeven in de context van de oprichting van de Collaterale Raden in het najaar 1531. Karel V herstructureerde toen het bestuurlijk apparaat van de Nederlanden, en het is goed mogelijk dat kort na de installatie van de Raden, met het oog op een centralisatie van de keizerlijke macht, de opdracht is gegeven voor de kartering van de Nederlanden.¹

Enkele bijkomende gegevens kunnen deze hypothese enige kracht geven. Zo stonden Gemma Frisius, een directe medewerker van Van Deventer te Leuven en Petrus Apianus (1495-1552) zeer in de gunst van Karel V. Vast staat dat de oproep van Sebastian Münster (1488-1552) op het einde van de jaren 1520, om alle Duitse landen in kaart te brengen, via Petrus Apianus bij Viglius is terecht gekomen.² Niets belet ons te veronderstellen dat deze oproep door Gemma Frisius en de beroemde kartograaf Petrus Apianus tot bij Karel V is gegaan. Dit kan geleid hebben tot een wisselwerking tussen twee krachten: aan de ene kant de centraliserende tendens van de keizerlijke administratie, aan de andere kant de wetenschappelijke gerichtheid tot het in kaart brengen van de Nederlanden, zoals die door de beroemdste kartografen uit die periode werd verwoord.

Viglius (1507-1577) zelf was wellicht reeds van in het begin van de jaren 1530 gepassioneerd door de kartografie,³ en legde toen de basis van zijn fenomenale kaartenverzameling. Reeds vroeg moet hij een kaarttekenaar in dienst hebben gehad, en in 1534 had hij het over het feit dat het middenstuk van de Nederlanden onvoldoende in kaart was gebracht. Hij hoopte een bijdrage te kunnen leveren tot het verder in kaart brengen van deze regio.⁴

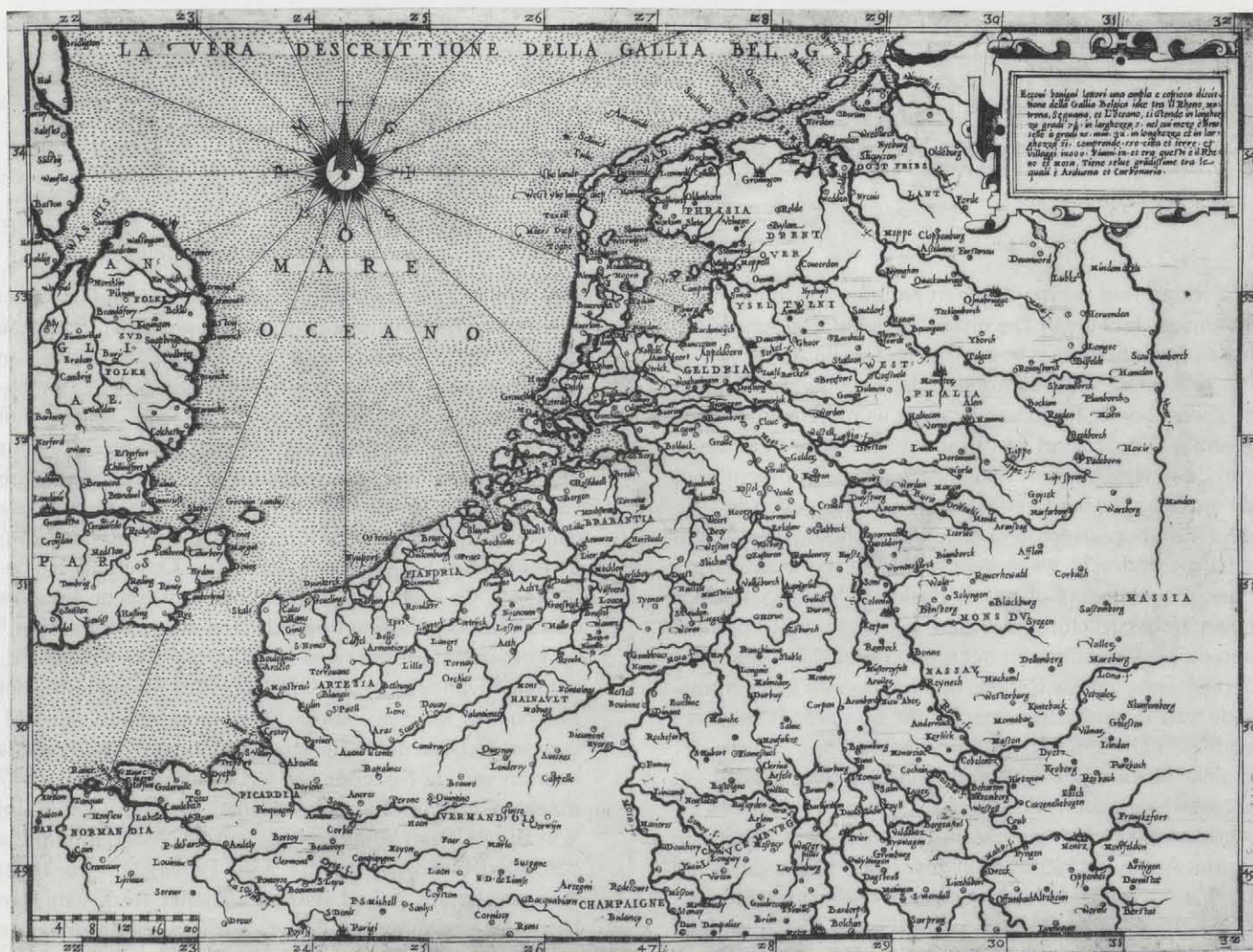
Naar het einde van de jaren 1530 was Viglius naast de kartografie, ook geïnteresseerd geraakt in de geschiedenis van Friesland. Blijkbaar had hij zich op dit vlak reeds een reputatie verworven. Rond 1540, toen hij hoog-

raar was te Ingolstadt (1537-1542) kwam hij in contact met Petrus Apianus, die op zijn beurt goed het Leuvense kartografische milieu kende, waartoe naast Jacob van Deventer ook Gemma Frisius en Gerard Mercator behoorden. Petrus Apianus schreef Viglius in verband met de nog steeds slechte kartering van Friesland. Viglius riep er op zijn beurt Hector van Hoxwier bij, die Jacob van Deventer kende, en die zou proberen om bij deze laatste meer informatie te kunnen losweken. Viglius kende toen reeds het werk van Jacob van Deventer. Hij bezat reeds de kaart van Brabant, en zou via de Fuggers ook in het bezit komen van de andere gewestkaarten.⁶ Zo komen we tot het tweede punt van onduidelijkheid, namelijk wanneer Jacob van Deventer overging tot het maken van kaarten van de hele Nederlanden. H.A.M. van der Heijden gaf in zijn standaardwerk over de oudste kaarten van de Nederlanden het volgende aan: in 1547 maakte Christoph Pyramius (Kegel), secretaris van Karel V in Brussel, een kopergravure van de Nederlanden, die een goed beeld gaf van de XVII Provinciën. Hij moet hiervoor kennis gehad hebben van het werk van Van Deventer en van de gebroeders Surhon, die de zuidelijke gebieden in kaart gebracht hadden. Als volgende kaart in de rij vermeldde Van der Heijden de kaart van de hele Nederlanden, die Jacob van Deventer in 1551-1552 verkocht aan de Stad Antwerpen: later zou de kartograaf nog één of twee exemplaren hebben gemaakt.

Tijdens de jaren 1540 hebben Viglius en Van Deventer elkaar kennelijk beter leren kennen. Dit blijkt duidelijk uit een brief van Viglius aan Antoine Perrenot, heer van Granvelle, uit 1547. De tekst is interessant genoeg om hier nog een keer letterlijk te verwoorden: 'Jacob van Deventer, de geograaf die de kaarten van de Nederlanden, tot een enkele samengetrokken met toevoeging der grensgebieden van de aanpalende vorsten, aan uw hoogerwaarde het vorige jaar heeft gezonden, is bij mij in Mechelen geweest, en ik heb met hem gesproken welk loon of welke prijs hij voor dezen zou vragen: hij maakte de indruk wat meer van uwe hoogerwaarde te verwachten, daar hij dit exemplaar aan niemand anders tevoren heeft medegedeeld, behalve dat hij dit heeft laten zien aan de keizer. Maar als uwe hoogerwaarde mij over deze kwestie een oordeel veroorloofd heeft, zal mijn mening zijn, dat twintig kronen voldoende zijn; wel niet dat hij dit verdient te ontvangen als wel omdat het u past niet weinig te geven. Juist deze royaalheid zal hem de verplichting opleggen om deze kaart eens nauwkeuriger aan U aan te bieden, daar hij hieraan dagelijks werkt'.⁸

Uit het voorgaande is duidelijk gebleken dat Jacob van Deventer dadelijk na de voltooiing van de gewestkaarten in 1546, begonnen is met de constructie van een over-

Bart Van der Herten is wetenschappelijk medewerker aan de Katholieke Universiteit Leuven en nam in 1994 de coördinatie waar van de tentoonstelling 'Eenheid op papier: De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I.

De kaart van de Nederlanden uitgegeven door Paolo Forlani, ca. 1560/65, mogelijk naar voorbeeld van een kaart van Jacob van Deventer (foto: Universiteitsbibliotheek, Leiden).

zichtskaart, en dat hij in 1547 volop bezig was aan een nieuw exemplaar. Dit brengt, gezien de inhoud van de brief van Viglius, het totaal aantal kaarten van Van Deventer van de gehele Nederlanden op vier of vijf. Daarnaast kunnen nog een aantal mogelijkheden worden geopend. Viglius schrijft in de brief dat Jacob van Deventer de kaart toonde aan Karel V. Dit maakt het niet onmogelijk dat de door Van der Heijden vermelde kaart van 1547 niet van de hand is van de secretaris van de keizer - het lijkt inderdaad niet vanzelfsprekend dat een ambtenaar zich waagde aan het graveren van kaarten - maar van Van Deventer zelf. Dit zou dan weer kunnen betekenen dat er een min of meer formele band bestond tussen Jacob van Deventer en de keizerlijke administratie. Deze hypothese sluit dan weer goed aan op wat reeds werd verondersteld over het - vermoede - begin van de werkzaamheden van de kartograaf in 1532. Het zou boeiend zijn om na te gaan in welke mate Viglius heeft bijgedragen tot de benoeming van Van Deventer tot Keizerlijk (1540) en later koninklijk kartograaf (1555), maar ook in welke mate hij tijdens de voorgaan-

de jaren betrokken is geweest bij de totstandkoming van de gewestkaarten. Diepgaand onderzoek van de correspondentie van Viglius en van de rekeningen van de keizerlijke administratie, die zich bevinden te Rijsel (Lille), kunnen wellicht meer uitsluitsel geven over de juiste context van de totstandkoming van het kartografisch werk van Jacob van Deventer. De administratie werd met name zeer gedetailleerd bijgehouden, zodat zich hier zeker belangrijke mogelijkheden aandienen.

NOTEN

1. J. Roegiers en B. Van der Hert (eds.), *Eenheid op papier: De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I*. Leuven, 1994, p. 25.
2. E.H. Waterbolk, Viglius als kaartenverzamelaar. In: *Verzamelde opstellen*. Amsterdam, 1981, p. 143. We verwijzen in de noten enkel naar de werken waar we de informatie ontleenden. Deze geven zelf meer informatie over de bronnen waarop een beroep werd gedaan.

3. In zijn Haagse periode, van 1520 tot 1526 bleek dit nog niet het geval. Zie Waterbolk, 1981, p. 142.
4. *Vigliana: Bronnen, brieven en rekeningen betreffende Viglius van Aytta*, uitgegeven door E.H. Waterbolk. Groningen 1975, p. 13.
5. F. Postma, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat (1507-1549)*. [Zutphen, 1983].
6. Waterbolk, 1975, p. 151-152.
7. H.A.M. van der Heijden, *The oldest maps of the Netherlands: An illustrated and annotated carto-bibliography of the 16th century maps of the XVII provinces*. Utrecht, 1987, p. 25-32.
8. Postma, 1983. Voor de tekst van de brief van Viglius aan Granvelle, zie Waterbolk, 1981, p. 152.

RESTAURATIE ATELIER STERKEN

RESTAURATIE EN CONSERVERING VAN:

Boeken en banden
oude en nieuwe bindtechnieken

Handschriften en andere documenten
ontzuren, reinigen, desinfecteren,
aanvezelen, doubleren of impregneren

Prenten & (wand)kaarten
conserveren, restaureren
verdoeken, reinigen, encadreren
en bergen in opbergssystemen

Charters & zegels
conserveren, restaureren,
strekken, soepel maken
en bergen in opbergssystemen

Vrijblijvend opstellen van een restauratieplan met prijsopgave

De Cloese 7 - 9, 7339 CM Ughelen (Apeldoorn) Tel: 055 - 42 31 47 Fax: 055 - 43 06 14

Leuven, plattegrond (minuut), getekend door Jacob van Deventer (derde kwart 16de eeuw).

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament

- boeken in leer en perkament
- charters en zegels
- prenten en tekeningen
- kaarten en affiches
- massaconservering
- vrijblijvende offertes

ondersteuning bij calamiteiten

- **24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade**

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 04920 - 53990 Fax: 04920 - 52442

M.i.v. 10 okt. 1995 Tel: 0492-55.39.90 Fax: 0492-55.24.42

De foliokaart van de Nederlanden door Filips Galle uit 1579

SER.^{mo} PRINCIPI | D.D. | MATTHI. ARCHI- | DVCU
AVSTRIAE | DIVI MAXIMILI- | ANI. II. ROMANO- |
RVM IMPERAT. | FILIO. | BELGICAE GVER- |
NATORI VIGIL- | ANTISSIMO. | PHILIPPVS
GALLAEVS | DEDICABAT

Aan de edelste prins Matthias aartshertog van Oostenrijk, zoon van Heilige Rooms Keizer Maximiliaan II, de meest waakzame stadhouder van de Nederlanden, draagt Filips Galle [deze kaart] op.

Deze opdracht staat linksboven op de fraai gekleurde foliokaart (formaat 47½ x 58½ cm) van de Zeventien Provinciën. De kaart is geplakt op linnen en gebonden in een samengestelde atlas, die ik bekeek tijdens mijn onderzoek naar Nederlandse atlassen voor de heruitgave van de *Atlantes Neerlandici*. De atlas bevindt zich in de Westminster Abbey Library te Londen (shelf-mark N.7.11). Deze oude kloosterbibliotheek, gevestigd in het prachtige abdijcomplex van Westminster, staat niet bekend om zijn grote kartografische collectie. Er is slechts een klein aantal atlassen aanwezig, waarvan er twee voor mij voldoende van belang waren om te gaan bekijken toen het onderzoek in een nabijgelegen bibliotheek korter duurde dan verwacht.

De verzamelatlas waarin de kaart van de XVII Provinciën is gebonden, bevat verder zestien kaarten uit Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum* (zonder tekst op de achterzijde), de kaart van Wales van Speed en Visschers kaart van Italië met decoratieve randen, gedateerd 1652.

Aartshertog Matthias van Oostenrijk (1557-1619) is niet bepaald de bekendste stadhouder van de Nederlanden. In 1578 werd hij door de Staten-Generaal gevraagd als stadhouder, nadat zij don Juan van Oostenrijk van zijn post hadden ontheven. Zij benoemden zelf een stadhouder, die namens de vorst - die zij niet meer erkenden - moest regeren. Omdat de koning ook een stadhouder benoemde, kenden de Nederlanden dus lange tijd twee stadhouders. Matthias 'regeerde' tegelijk met Alexander Farnese, hertog van Parma.

Hij was niet opgewassen tegen Willem van Oranje en hield het daarom al gauw voor gezien. In 1581 vertrok hij weer, maar dat was niet het eind van zijn carrière: in 1612 volgde hij zijn vader op als Rooms-Keizer.

Met de opdracht aan Matthias toont de Antwerpse uitgever Filips Galle duidelijk aan wiens zijde hij staat.¹ De plundering van Antwerpen door Spaanse muiters, de zgn. Spaanse Furie, op 4 november 1576, zal daartoe zeker hebben bijgedragen. Omdat Matthias zo kort regeerde is het tevens een mooie datering van de kaart.

Filips Galle (1537-1612)² publiceerde in 1579 een klein boekje in drie talen: Nederlands, Frans en Latijn.³ De Nederlandse titel is *Een cort Verhael van de gedincweerdichste saken die in de XVII Provinciën van de Nederlanden van daghe tot daghe geschiet zijn*, waarin de gebeurtenissen tussen 1566 en 1579 met betrekking tot de opstand der Nederlanden opgesomd worden. In de opdracht wordt gesproken over een kaart van de XVII Provinciën, die is opgedragen aan aartshertog Matthias. Schilder neemt aan dat de tekst in dit boekje bedoeld is als verklaring bij een grote wandkaart.⁴

Van der Heijden⁵ meent in navolging van Denucé uit vermeldingen in de rekeningen van Plantijn op te kunnen maken dat er twee versies van de kaart waren: een wandkaart in meerdere bladen en een foliokaart. Op 14 februari 1579 betaalde Plantijn aan Mijnen Liefvrienden f 3-12 voor het afzetten van '6 Belgica groot van Phill. Galle afgeset latyn'.⁶ 'Belgica groot' impliceert het bestaan van 'Belgica klein', de foliokaart, die Van der Heijden dateert op 'vóór 1588' of tussen 1579-1588.⁷ Van geen van beide kaarten zijn exemplaren bekend, moeten beide schrijvers meedelen, maar zij veronderstellen dat de wandkaart en de foliokaart van Joan Baptist Vrients uit 1605 respectievelijk 1606 tweede uitgaven zijn van die van Galle.

De opdracht aan Matthias en de daarmee samenhangende datering tussen 1578 en 1581, de relatie met de situatie in de Nederlanden (hieronder nader besproken) en natuurlijk Galles naam rechtvaardigen de stelling dat de kaart in Westminster Abbey het eerste teruggevonden exemplaar van Galles foliokaart van de XVII Provinciën is.

De kaart staat geheel in het teken van de strijd van de Nederlanden tegen de overheersing van de Habsburgse koningen vanuit Spanje. De grote cartouche rechtsboven is een picturale weergave van de voorbije gebeurtenissen, de eigentijdse situatie en de toekomst van de Nederlanden. Mogelijk kopieerde Galle hier een bestaande prent van een andere uitgever, een dergelijk voorbeeld is uit zijn eigen fonds niet bekend.

Links van de voorstelling staan de wapens van Brabant, Luxemburg, Gelderland, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Valenciennes en Lille; rechts namen, Holland, Zeeland, Doornik, het Doornikse, Mechelen, Utrecht en Friesland. Het zeventiende wapen, dat van Overijssel,

Dr. P.C.J. van der Krogt bereidt een heruitgave voor van prof. Koemans *Atlantes Neerlandici*, de bibliografie van in Nederland uitgegeven atlassen.

staat onder de voorstelling tussen allerlei oorlogstuig. Hoewel er sprake is van 17 wapens, zijn het niet de 17 die later als de XVII Provinciën bekend staan. De aparte plaatsing van Overijssel is merkwaardig. Mogelijk heeft dit te maken met de verovering van Kampen en Deventer op de Spanjaarden in 1578 door Rennenberg. Rennenberg liep in 1580 overigens over naar het andere kamp. De kaart zou daarmee nog nauwkeuriger gedateerd kunnen worden (het wapentuig kan echter slaan op de verovering, maar ook op het Verraad van Rennenberg).

Voor de kust van Holland is een walvis getekend met de toelichtende tekst: 'Anno 1566 prope maritimum quondam[m] Hollandi[a]e pagum Santuoort nominatum, hoc 4 asterisco in tabula pr[a]esenti designatum, bellua h[a]ec pedum 49 e mari emersit. Anno 1577 mense Iulio in scaldi quinq: ab urbe Antuerpiana miliarib. ac post Nouembri mense, in Hollandiq. pluros eiusdem generis usq. capteq. sunt quaru[m] una pedes in longitudine co[n]tinebat 58' (in het jaar 1566 kwam uit de zee te voorschijn bij het voormalige Hollandse zeedorp genaamd Zandvoort, aangegeven in deze kaart met 4 asterisken, dit ondiep van 49 voeten. In het jaar 1577, in de maand juli, in de Schelde vijf mijl vanaf de stad Antwerpen en later in de maand november op vele plaatsen in Holland zijn vele van dezelfde soort gevangen, waarvan er een 58 voeten in lengte mat). Het aanspoelen van een

walvis werd in die tijd gezien als een voorteken van rampspoed.

De vondst van deze kaart toont aan dat de hypothese over de 'tweede' uitgave ervan door Joan Baptist Vrients in 1606 onjuist is.⁸ Weliswaar is aangetoond dat Vrients' kaart niet een eerste uitgave is en zijn er overeenkomsten in het kaartbeeld met Galle's kaart, maar uit formaat en details blijkt dat Vrients' kaart duidelijk gedrukt is van een andere koperplaat. Vrients' kaart werd opgedragen aan de koninklijke stadhouders Albert en Isabella, waaruit blijkt dat Vrients zich in het andere 'kamp' bevond. De vraag is nu: van wie was de originele kaart, waarvan Vrients een tweede uitgave maakte?

Johannes en Baptist van Doetecum maakten in 1588 een foliokaart van de XVII provinciën, die wegens de grote overeenkomst met Vrients' uitgave van 1606 als een kopie van Galle's foliokaart uit ca. 1578 wordt beschouwd.⁹ Nu kunnen we echter de vraag stellen of de Van Doetecums toch origineel werk leverden en Vrients' kaart mogelijk naar hun kaart gekopieerd is. Een andere mogelijkheid is dat Filips Galle kort na de verovering van Antwerpen door Parma in 1585 een nieuw foliokaart van de XVII Provinciën maakte, die hij opdroeg aan de koninklijk stadhouder. Deze nieuwe kaart zou dan in 1588 door de Van Deutecums gekopieerd zijn en in 1606 door Vrients heruitgegeven.

Geldt dit ook voor Galle's wandkaart van de XVII Provinciën? Vrients publiceerde in 1605 een wandkaart in twaalf bladen, waarvan Schilder aanneemt dat het een tweede uitgave van Galle's wandkaart uit ca. 1579 is.¹⁰ Deze hypothese is mede gebaseerd op het feit dat Vrients' foliokaart duidelijk een verkleinde versie van zijn wandkaart is.

De bekendwording van Galle's foliokaart van de XVII Provinciën uit 1579 toont duidelijk aan dat opgepast moet worden met hypothesen en het verbinden van conclusies daaraan.

NOTEN

Met dank aan Manfred Sellink en Peter Fuhring voor hun adviezen.

1. Zie ook: B.A. Vermaseren, *De Antwerpse graveur Filips Galle en zijn kroniekje over de Opstand (1579)*. In: *Gulden Passer* 35(1977), blz. 139-147.
2. Over hem o.a.: M. Sellink, *Filips Galle als uitgever van prenten aan het einde van de zestiende eeuw*. In: *De zeventiende eeuw* 8(1992), blz. 13-26.
3. Zie noot 1.

4. G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica II*. Alphen aan den Rijn, 1987, blz. 118-122.
5. H.A.M. van der Heijden, *The Oldest maps of the Netherlands*. Utrecht, 1987, blz. 81.
6. J. Denucé, *Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn*. 1912 (herdruk Amsterdam 1964), dl. I, blz. 247.
7. Van der Heijden, map 32, resp. blz. 81; zie ook Schilder MCN II, blz. 160.
8. Van der Heijden, map 32 2nd state, en blz. 80-82.
9. Van der Heijden, map 33; MCN II, blz. 164-167.
10. Schilder, MCN II, hst. IV.

SUMMARY

The folio map of the Netherlands by Filips Galle (1579)

During a research visit in the Westminster Abbey Library in London a unique map was found in a composite atlas. It is the folio map of the Seventeen Provinces by Filips Galle of 1579. The existence of this map, next to a multisheet wall map, was supposed by a remark in the accounts of the Plantin press, but a copy was not known yet. Van der Heijden and Schilder assumed that the both maps of the Netherlands published by Vrients in 1605 (wall map) and 1606 (folio map) were later states of the 1579 maps. This hypothesis is now proved to be not true for the folio map.

antiquariaat DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8 - 5038 DH - Tilburg
Tel.: 013-360337. Fax: 013-361450

* Brabantica	* Nabije Oosten
* Verre Oosten	* Niet-Westerse boeken
* Atlassen 1850-1950	* Livres tabous
(Wereld-Nationaal-Thematisch)	
* Ongewone boeken	

Catalogus 35: 267 Atlassen 1840-1940

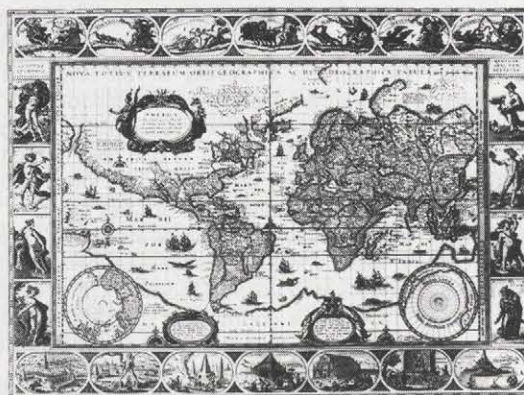
Catalogus 36: Nudismus

Catalogus 37: 80 Egyptian Books 1820-1900
(juni 1994)

Catalogus 38: The Far East (sept. 1994)

Deelnemer: Beurs Eindhoven Cognac 22, 23 april/International ILAB/LILA Book and Print Fair 29, 30 Sept., 1 Oct. RAI, Amsterdam/3-de Internationale Antiquairebeurs, November, Mechelen.

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

Antique Map Specialist

21 BAYHAM ROAD

SEVENOAKS

KENT TN13 3XD

TEL & FAX 01732-742558

Send for a copy of my most recent catalogue
Fine maps of all parts of the World

Discover a world of difference with the professional services of
one of the UK's leading international private dealers

Early maps of the World, Americas, Asia, South East Asia
& the Far East a speciality

Reactie op het artikel van Wim Ligtendag

(*Caert-Thresoor* 1995 nr. 1, blz. 1-6)

Het lezenswaardige artikel 'Het nut van oude kaarten voor historisch-geografen: de bevindingen tijdens een onderzoek' van Wim Ligtendag in *Caert-Thresoor* 1995 nr. 1 prikkelde mij tot een reactie. In het artikel worden bij de selectie van kaarten die door hun inhoudelijke analyse zijn te gebruiken bij historisch-geografisch onderzoek twee soorten indelingen mijns inziens ten onrechte tegenover elkaar gezet. De door mij in verschillende publikaties onderscheiden vijf hoofdcategorieën (kaartsoorten); kaarten ten behoeve van juridische kwesties, algemene topografische overzicht-kaarten, civiel- en cultuurtechnische kaarten, prekadastrale kaarten en militaire kaarten, en deze verder onderverdeeld en uiteindelijk resulterend in 12 typen (gemakshalve indeling I te noemen) plaatst hij tegenover een indeling op grond van drie soorten nauwkeurigheid, te weten topografische, chronometrische en meetkundige nauwkeurigheid; hier indeling II te noemen. De uitleg hiervan vindt de lezer in zijn artikel op p. 2 rechter kolom. Indeling II, zo brengt Ligtendag naar voren, hangt ten nauwste samen met het *karteringsdoel*. Slechts met deze indeling zou te werken zijn. Met alle respect voor de uitleg over de drie nauwkeurigheden, die het mogelijk maakt op een theoretische wijze nu nog scherper naar de inhoud van de oude kaart te kijken, wil ik er op wijzen dat indeling I *evenzeer* is gebaseerd op het *karterings-/vervaardigingsdoel*. De opmerking van Ligtendag dat er bij indeling I 'geen sprake is van inhoudelijke kenmerken van een bepaalde kaartsoort, die daaraan zo eigen zijn dat ze dwingen tot een exclusieve manier van analyseren is toch wel wat bezijden de werkelijkheid. Prekadastrale kaarten bijvoorbeeld of militaire vestingplattegronden zouden géén specifieke inhoudelijke kenmerken hebben? Of wanneer er sprake is van een kaart gemaakt in verband met een juridische kwestie, bijvoorbeeld een grensscheiding (het kaarttype dat Ligtendag expliciet in zijn uitleg naar voren haalt, zie zijn afbeelding 1, dan gaat er toch onmiddellijk een belletje rinkelen bij degene die deze soorten kaarten weleens onder ogen kreeg. Let op, het gaat om een grensaanduiding (een kernelement) die is afgebeeld. Wat er verder zoal op zo'n kaart voorkomt kan *nogal* toevallig zijn! De benadering van de kaarten volgens indeling I (met de uitleg daarvan in de handboeken) is vooral voor de beginnende onderzoeker gemakkelijker te hanteren en geeft al een eerste aanwijzing over de te verwachten inhoudelijke kenmerken. Ik ben het overigens wel geheel en al met Ligtendag eens dat elke kaart, ongeacht soort, daarna zeer kritisch (volgens de drie genoemde nauwkeurigheden) verder bekeken dient te worden, liefst in vergelijking met andere oude kaarten. En dan nog staat de onderzoeker herhaaldelijk voor het dilemma: klopt de weergave wel? Mensen (kaartmakers) kunnen immers fouten maken.

Marijke Donkersloot-de Vrij

John Carter Brown Library Research Fellowships

De John Carter Brown Library van de Brown University in Providence, Rhode Island stelt ongeveer 15 onderzoeksbeurzen ter beschikking in de periode van 1 juni 1996 tot 31 mei 1997. De Short-term fellowships zijn beschikbaar voor een periode van twee tot vier maanden en bestaan uit een toelage van \$1000,- per maand. De Long-term fellowships zijn voor zes maanden en bestaan uit een toelage van ca. \$2600,- per maand. Voor deze laatste beurs moet men echter wel inwoner van de V.S. zijn.

Het accent van het bezit van de bibliotheek ligt op de geschiedenis van het Westelijk Halfrond gedurende de koloniale periode (ca. 1492 tot ca. 1825) en de Europese ontdekkingen. Het onderzoek moet aansluiten bij het bezit van de bibliotheek. Men kan zich opgeven tot 15 januari 1996.

Formulieren en uitgebreide informatie kan verkregen worden bij: Director, John Carter Brown Library, Box 1894, Providence, RI 02912. Tel. (001)(401)863-2725. Fax: (001)(401)863-3477. E-mail: Karen_Demaria@brown.edu.

Map History Discussion List

Het volgende is alleen van belang voor diegenen die toegang hebben tot Internet en beschikken over e-mail.

Er bestaat een discussiegroep voor kaarthistorici, waarop thans ruim 400 personen aangesloten zijn. Zo'n discussiegroep werkt als volgt. Een deelnemer zendt een vraag, een mededeling of wat dan ook via e-mail naar de discussiegroep. Alle deelnemers krijgen deze vraag dan te lezen en hebben de mogelijkheid erop te reageren. Op deze wijze bestaat een permanente discussie tussen ruim 400 vakgenoten. Thans is het nog een erg Amerikaans georiënteerde groep en het is wenselijk dat er meer Europeanen aan deelnemen (de voertaal is weliswaar Engels).

Om deel te nemen doet U het volgende: Maak een e-mail bericht naar listserv@harvarda.harvard.edu met als onderwerp 'None' en alléén de volgende tekst: SUB MAPHIST [Uw naam]. Binnen een paar minuten krijgt U een antwoord 'You are now subscribed' met aanwijzingen. U kunt nu berichten insturen naar maphist@harvarda.harvard.edu en U ontvangt alle berichten die naar dit adres zijn gestuurd.

Inlichtingen: krogt@pi.net.

Studiedag NVK-Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie

Op 24 november wordt de jaarlijkse studiedag van de Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie gehouden. De studiedag al plaats vinden in de Universiteit Utrecht in De Uithof (Utrecht). Er is dit keer niet gekozen voor een thematische studiedag zoals vorige jaren. De verschillende sprekers zullen dit maal een lezing houden over een aspect van hun eigen onderzoek of werkzaamheden. Het programma is nog niet definitief, maar de volgende sprekers hebben toegezegd: Marcel van den Broecke (over de verschillende staten en platen van Orteliuskaarten), Peter van der Krogt (aspecten van de 17de-eeuwse atlasproductie), Ferjan Ormeling (mogelijk over de ontwikkeling van de thematische kartografie), Jan Smits (over kaartverzamelingen) en Dirk de Vries (over een bijzondere kaart van het Heilig Land). Na afloop van de lezingen is er gelegenheid bijzondere kaarten en atlanten uit de collectie van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht te bekijken. De deelnamekosten bedragen -inclusief de lunch- f 30,-. U kunt zich opgeven door vóór 1 november f 30,- over te maken op girorekening 1670043 t.n.v. M.M.Th.L. Hameleers te Maarssen onder vermelding van studiedag NVK. Een bevestiging en een definitief programma ontvangen de deelnemers begin november.

Bibliografie van de geschiedenis van de kartografie van de Nederlanden = Bibliography of the history of cartography of the Netherlands / Peter van der Krogt, Marc Hammeleers, Paul van den Brink. - Utrecht : HES, 1993. - 419 p. - ISBN 90 6194 158 X. - f 69,50.

In 1987 besloot de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie van de NVK tot de samenstelling van een bibliografie van de geschiedenis van de kartografie van de Nederlanden, de BGKN. Ieder die regelmatig zoekt naar literatuur over een bepaald kartografisch-historisch onderwerp zal zeker de wenselijkheid van zo'n bibliografie onderkennen. Veel informatie over kaarten, kaartmakers en kaartthema's zit verscholen in regionale publikaties, vaktijdschriften, bundels e.d., die makkelijk aan de aandacht ontsnappen. Met deze bibliografie mogen we bijzonder blij zijn. Naar mijn indruk is een hoge graad van volledigheid bereikt en is zij dankzij een over het algemeen logische indeling en drie indexen goed toegankelijk. Alle gebruikers zijn de samenstellers dan ook veel dank verschuldigd, want hun wordt niet alleen veel zoekwerk bespaard, maar ook het onbehaaglijk gevoel belangrijke publikaties over het hoofd te hebben gezien zal hen minder vaak kwellen.

Het samenstellen van een bibliografie is geen sinecure. Zo moeten aan verschillende bronnen ontleende titelbeschrijvingen worden geüniformeerd en annotaties en verwijzingen naar recensies worden toegevoegd. Dit vereist grote concentratie en voortdurende controle. Voor het maken van een indeling is een breed overzicht van het vak vereist. Een principiële kwestie daarbij is in welke mate de toegankelijkheid van de bibliografie afhangt van de indeling in hoofdstukken, afdelingen, paragrafen, kopjes enz. en in hoeverre een nadere toegankelijkmaking met behulp van indexen nodig of wenselijk is. Hoe verfijnder de indeling, hoe vaker een titel verdubbeld moet worden, omdat bijna elke publikatie wel meer dan één aspect betreft. De samenstellers van een bibliografie zullen ook de inhoud van elke publikatie goed moeten kennen om haar onder het juiste kopje te kunnen plaatsen. Gezien het feit dat de samenstellers van de BGKN meedelen naar dit laatste - terecht - niet te hebben gestreefd, is hun indeling nog behoorlijk verfijnd. De negen hoofdstukken zijn onderverdeeld tot twee of drie niveaus. Tot en met het voorlaatste niveau zijn de hoofdstuk-, afdelings- en paragraaftitels met de bijbehorende decimale codes opgenomen in het inhoudsoverzicht. Het drietal indexen maakt het geheel van 4564 titels (na aftrek van de verdubbelingen naar schatting ongeveer 4000 verschillende) nader toegankelijk.

Bijzondere waardering verdient de auteursindex. Achter elke auteursnaam wordt een verkorte titel vermeld, waarna verwezen wordt naar het nummer, een enkele keer naar de nummers, waaronder de volledige beschrijving is te vinden. Per auteur staan ze in chronologische volgorde. Heeft een publikatie twee of meer auteurs, dan zijn deze afzonderlijk in de index opgenomen. Zo is zeer snel vast te stellen of van een auteur een bepaalde publikatie is opgenomen. Een tweede index vermeldt de in de titels voorkomende persoonsnamen, voornamelijk kaartmakers en -uitgevers. De derde ingang is de index op geografische namen, geordend volgens de CCK-regio-indeling.

Een tweede belangrijke vraag die de samenstellers van een bibliografie moeten beantwoorden is: hoe breed is het te bestrijken terrein. Concreet leidt dit bij een bibliografie van de geschiedenis van de kartografie van de Nederlanden tot een drietal vragen: wat valt er onder het begrip kartografie, wanneer laten we de geschiedenis eindigen en wat bedoelen we met De Nederlanden? In de Inleiding worden de eerste en de derde

vraag beantwoord. Kartografie wordt breed opgevat: 'alle facetten van vervaardiging en verspreiding van kartografische documenten'. Het begrip geschiedenis wordt kortweg afgedaan met 'in het verleden'. Nader onderzoek wijst uit dat de opgenomen titels in het algemeen een periode van het eind van de vijftiende tot het eind van de negentiende eeuw bestrijken, soms zelfs gaan ze iets verder. Wat betreft het ruimtelijk bereik van de BGKN: hoofdzaak is de *karteringsgeschiedenis van het grondgebied van de voormalige Zeventien Provinciën*, wat in de praktijk neerkomt op de tegenwoordige Beneluxlanden. Omdat echter ook de *Nederlandse kartografie* onderwerp van de BGKN is, komt ook de kartering van niet-Nederlandse gebieden aan de orde. De voortreffelijke regionale index wijst daarbij feilloos de weg. In het laatste hoofdstuk vinden we tenslotte in de Nederlandse taal gepubliceerde, c.q. vertaalde boeken en artikelen over relevante onderwerpen. Opgenomen zijn na het midden van de negentiende eeuw verschenen publikaties.

Bekijken we nu de indeling wat nader. De meeste hoofdstukken hebben een voor de hand liggende en duidelijk definieerbare inhoud. Vanzelfsprekend is er veel overlapping, waarvoor in de inleiding dan ook wordt gewaarschuwd. Een groot aantal onderwerpen, aspecten van kartografie, kaartgebruik, kaartbeheer enz., die meer of minder of in het geheel niet met elkaar samenhangen, valt moeilijk onder één noemer te brengen. De heel overzichtelijke inhoudsopgave maakt deze onderwerpen vindbaar, namelijk in de hoofdstukken *Algemene werken, documentatie, bibliografie en verzamelingen* (1) en *Kartografische documenten* (3). In hoofdstuk 3 vinden we bijvoorbeeld onderwerpen als datering, bepaling van de nauwkeurigheid, juridische aspecten en kaartgebruik. Bij dit laatste wordt terecht onderscheid gemaakt tussen contemporair gebruik en gebruik bij historisch onderzoek; laatstbedoelde paragraaf is weer onderverdeeld in onderzoeksonderwerpen.

Ten aanzien van hoofdstuk 7, *Kartografische documenten van de Nederlanden*, kan worden opgemerkt dat het in eerste instantie is ingedeeld in soorten documenten (atlassen, stadskaarten, waterstaatskaarten enz.), waarna per documenttype eerst enkele algemene onderwerpen en daarna een regionale onderverdeling volgen: eerst de noordelijke, daarna de zuidelijke Nederlanden. Deze beide regio's zijn weer onderverdeeld in provincies, in alfabetische volgorde; alleen staat bij de Noordnederlandse provincies merkwaardigerwijs Holland (omdat dit gebied groter is dan een provincie?) steeds voorop. We treffen in dit hoofdstuk ook een afdeling 7.3, *Militaire en topografische kaarten* aan, een combinatie die weliswaar voor de hand lijkt te liggen, maar waarmee ik toch niet zo gelukkig ben. Militaire kaarten kunnen topografisch zijn en topografische kaarten militair, maar hier wordt m.i. een te nauwe verwantschap tussen beide typen gesuggereerd. Een veertigtal titels onder de kopjes 'Reliëfplattegronden' en 'Vestings' heeft naar mij voorkomt meer verwantschap met de in afdeling 7.4 behandelde *Stadskaarten* dan met topografische kaarten. Een afzonderlijke paragraaf (7.3.1) is gewijd aan de karteringen van Jacob van Deventer en Christiaan Sgrooten, waarbij de intenties van de opdrachtgevers weliswaar militair waren, maar waarvan we de produkten toch gewoon - ondanks de vrij kleine schaal - als topografische kaarten gebruiken. Een ander bezwaar is dat er een soort kaarten in deze afdeling is terechtgekomen die weliswaar krijgsverrichtingen betreffen, maar verder volgens mij noch militaire, noch topografische kaarten genoemd mogen worden. Het betreft de titels 3659 t/m 3671 die onder het kopje *Belegeringen, veldtochten* enz. in afdeling 7.3 staan. De meeste van deze publikaties hebben betrekking op

kaarten van een categorie die we naar analogie van 'historieprenten' zouden moeten aanduiden als 'historiekaarten'. Wat de afdeling 7.3 betreft zou ik afsluitend willen suggereren dat het misschien praktisch was geweest om de militaire kartografie, evenals de maritieme, onder te brengen in hoofdstuk 4, *Kaartvervaardiging*, en in afdeling 7.3 alleen publikaties op te nemen die de topografische aspecten betreffen.

Een bibliografie kan op verschillende manieren worden gebruikt: in de eerste plaats natuurlijk door met behulp van de reguliere ingangen - de inhoudsopgave en de indexen - naar publikaties over een gewenst onderwerp te zoeken, maar je kunt er ook in grasduinen. Je ontdekt dan dingen die noch met behulp van de inhoudsopgave, noch met de indexen worden gevonden. Zo zal men bijvoorbeeld de 'Leo Belgicus'-kaarten zoeken in het gecodeerde paragraafje 3.6.3 *Landen in de vorm van een dier*. Ook in enkele andere onderafdelingen echter wordt dit kaarttype vermeld. In totaal gaat het om vier publikaties, waarvan twee drie keer worden vermeld en twee slechts één keer. Wie alle publikaties over de 'Leo Belgicuskaarten' wil vinden is dus op grasduinen aangewezen.

Systematisch en niet-systematisch gebruik van de BGKN gaf mij de indruk dat de zeer verfijnde onderverdeling van de hoofdstukken weliswaar veel publikaties op onderwerp bij elkaar plaatst, maar dat de samenstellers toch zijn teruggeschrokken voor het enorme aantal verdubbelingen dat een dergelijke opzet eist. Natuurlijk is eindeloos verdubbelen van titels onder alle denkbare kopjes heilloos; eerder vraag ik mij af of de samenstellers daarin al niet te ver zijn gegaan, dan dat ik hen wil verwijten hierin te kort te zijn geschoten. Voor de praktijk was het wellicht handig geweest alle publikaties betreffende een bepaalde kaartvervaardiger of -uitgever bij elkaar te plaatsen in hoofdstuk 5, *Kartografen* en die betreffende een bepaald gebied in de hoofdstukken 7, *Kartografische documenten van de Nederlanden* en 8, *Kartografie van overzeese gebieden en ontdekkingsreizen* onder te brengen; verdere verdubbelingen zouden dan achterwege kunnen worden gelaten. Een vierde index met ingangen op bijvoorbeeld bekende kaarttitels, zoals 'Leo Belgicus', de 'Kaart van de drie Schieën' en de 'Peutingerskaart', op facsimile-uitgaven en op kaarttypen en -thema's, als vestingkaart, reconstructiekaart en nieuwskaart, zou dan waarschijnlijk een aantal afdelingen en rubrieken overbodig hebben gemaakt.

De BGKN zou ik intussen al niet meer willen en kunnen missen. Het is de bedoeling dat onder auspiciën van de Koninklijke Bibliotheek aanvullingen of supplementen zullen verschijnen. Ik hoop dat velen de BGKN zullen aanschaffen en gebruiken en dat ieder die hierin publikaties mist, deze met het oog op de supplementen bij de KB (Paul van den Brink) zal willen aanmelden.

Piet Ratsma

Inventaire raisonné des collections cartographiques Vandermaelen conservées à la Bibliothèque Royale de Belgique / sous la direction de Hossam Elkhadem. - Bruxelles: Bibliothèque Royale Albert 1er, 1994. - 2 dln. - (Monographies de la Bibliothèque royale Albert 1er = Monografieën van de Koninklijke Bibliotheek Albert I; B87-88). - ISBN 2-87093-084-4 (dl. I) en 2-87093-085-2 (dl. II).

I. *Cartes de Belgique* / Marguerite Silvestre [et] Michel-Benoit Fincoeur; avec la collaboration scientifique de Claire Chantrenne [et] Bart Op de Beeck. - 563 blz.

II. *Carte topographique de la Belgique au 1:20 000* / Claire Chantrenne [et] Bart Op de Beeck; avec la collaboration scientifique de Marguerite Silvestre [et] Michel-Benoit Fincoeur. - 333 blz.

Philippe Vandermaelen (1795-1869) richtte in 1830 het *Établissement Géographique de Bruxelles* op. Deze instelling zorgde voor de opleiding van geografen/kartografen en publiceerde grootschalige topografische en andere kaarten, vooral van het grondgebied van België, dat ook in 1830 een zelfstandig

koninkrijk geworden was (alhoewel het tot 1839 duurde voordat de Nederlandse koning dat accepteerde). Vóór 1830 had Vandermaelen reeds enkele opmerkelijke kartografische prestaties op zijn naam staan. Bijvoorbeeld zijn eerste werk, de *Atlas Universel*, een wereldkaart van zo'n 400 bladen op een uniforme schaal van ca 1:1,6 miljoen. Gevolgd werd deze wereldkaart door de *Atlas de l'Europe* in 165 bladen. Direct na het uitroepen van het Koninkrijk België startte Vandermaelen met de uitgave van topografische kaarten van dit land: de heruitgave van de kaart van De Ferraris in 34 bladen verscheen al in 1832, tussen 1837 en 1853 gevolgd door de topografische kaart 1:80.000 (25 bladen) en in 1846 begon hij met de uitgave van de kaart 1:20.000 in 250 bladen. Daarnaast werkte Vandermaelen ook aan de kadastrale karteringen: 137 kadastrale plattegronden op schalen 1:2500 en 1:5000 behoren tot zijn oeuvre. In het fonds waren verder opgenomen wegenkaarten, geologische kaarten, aard- en hemelglobes e.d. Na Vandermaelens dood in 1869 verdween ook zijn *Établissement Géographique*. De rijke collecties van het instituut werden in 1880 geveild en raakten verspreid. Het grootste deel van het kartografische fonds kwam in bezit van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel.

Dit zgn. fonds Philippe Vandermaelen, dat zich bevindt in de Afdeling Kaarten en Plannen, bestaat niet alleen uit de gepubliceerde kaarten, maar bevat ook proefdrukken en het basismateriaal. De beschrijvende catalogus van dit fonds geeft daardoor een belangrijk inzicht in de 19de-eeuwse kaartproductie. De samenstelling van deze catalogus is een gigantisch project, want Vandermaelens productie omvat duizenden eenheden. De eerste twee van de tien geplande delen van dit werk verschenen in 1994, samen geven ze een overzicht van de kaarten van het Belgische grondgebied. Deel I *Cartes de Belgique* begint met de 'Cartes Topographiques et Generales' (nrs. 1-250), waarin o.a. de heruitgave van Ferraris' kaart, de kaart 1:80.000 en verschillende atlassen beschreven worden. Daarna komen in verschillende hoofdstukken de thematische kaarten, kaartseries en atlassen aan bod, nl. kerkelijke kaarten (nr. 251-263), spoorwegkaarten (nrs. 264-760), geologische kaarten (nrs. 761-785), historische kaarten (786-817), waterstaatkundige kaarten (nrs. 818-934), industriekaarten (nrs. 935-975), grenskaarten (nr. 976-984), taalkaarten (nr. 985), toeristische kaarten (nr. 986-991), militaire kaarten (nrs. 992-1007), medische kaarten (nr. 1008-1011), schoolkaarten (nrs. 1012-1104) en vervoer- en communicatiekaarten (nrs. 1105-1176). Deel II is geheel gewijd aan de beschrijving van de kaart van België 1:20.000.

Inleidingen bij vrijwel elk hoofdstuk, en soms bij afzonderlijke kaartseries of kaarten geven algemene informatie over de betreffende kaarten. Voor de zeer nauwkeurige kaartbeschrijvingen is gebruik gemaakt van de ISBD(CM). Elke staat van een kaart wordt onderscheiden.

Het werk bevat niet veel illustraties. Bladwijzers en enkele kaarten en kaartfragmenten (soms in kleur) geven een functionele aanvulling op de catalogus. Diverse indexen (kaarttitels, persoonsnamen, plaatsnamen en trefwoorden) maken het werk goed toegankelijk. Extra nuttig is de bijlage in deel I: tables de datation. Hierin geeft men voor de periode 1830-1880 de ontwikkeling van het spoorwegen- en kanalenet in België als hulpmiddel voor de datering van kaarten. Van elk stukje spoorlijn of kanaal wordt de datum van opening gegeven.

Het wachten is nu op de volgende delen, en een aan de hand van deze catalogus een studie over Philippe Vandermaelen, die toch de belangrijkste Belgische kartograaf van de 19de eeuw genoemd mag worden.

Peter van der Krogt

The northeast passage : from the Vikings to Norden-skiöld / ed. Nils-Erik Raurala. -- Helsinki : University Library ; John Nurminen Foundation, 1992. -- 287 blz., ill. in kl. en z/w. -- ISBN 9529745028.

Op 2 oktober 1992 werd in het crypt van de kathedraal van Helsinki een tentoonstelling over de geschiedenis van de

noordoostelijke doorvaartpogingen geopend. Een belangrijke gebeurtenis: voor het eerst werd aan dit thema een grote tentoonstelling gewijd en de organisatoren hadden een groot aantal documenten, kaarten en voorwerpen bijeengebracht en voor het grote publiek toegankelijk gemaakt. De Universiteitsbibliotheek en de Nurminen Stichting te Helsinki wilden hiermee meer bekendheid geven aan de bibliotheek en verzameling van A.E. Nordenskiöld, geleerde en ontdekker van de N.O. doorvaart. Met deze tentoonstelling, waaraan vele Europese instellingen hadden meegewerkt, en met de daarbij behorende publikatie hebben de organisatoren zeker hun doel bereikt.

Aan onderhavige publikatie zijn enkele nadelen verbonden, die misschien met een duidelijker redactioneel beleid en tentoonstellingsopzet vermeden hadden kunnen worden. De wetenschappelijke bijdragen die het grootste deel van de publikatie in beslag nemen en de catalogus staan in feite los van elkaar. In de publikatie treft men geen systematisch ingedeeld en coherent overzicht van de N.O. doorvaartpogingen, maar artikelen die verschillende aspecten van de geschiedenis van de N.O. doorvaartpogingen behandelen aan, met overlappenden en herhalingen, die het beeld niet verduidelijken. Daarnaast heeft de catalogus geen thematische indeling en wordt het tentoongestelde materiaal er ongelijk van commentaar voorzien. Soms ontbreekt het commentaar eenvoudig, bijvoorbeeld bij de kaart van het noordpoolgebied van Willem Barents (1598) of het belangrijke werk van Nicolaas Witsen 'Noord- en Oost Tartarije' (1705), soms ontbreken de afbeeldingen of de verwijzingen naar elders in het boek geplaatste afbeeldingen. De bibliografische overzichten horend bij de verschillende wetenschappelijke bijdragen zijn nuttig.

E. Okhuizen ('Exploration and mapping of the North East Passage and Northern Eurasia, 15th-19th centuries, p.10-49) geeft een helder en goed gedetailleerd overzicht op kartografisch gebied, gebruik makend van veel literatuur. Zo schetst hij het middeleeuwse beeld over het arctisch gebied en vermeldt de concepten over de mogelijke vorm van dit gebied. Qua exploratie en kennisvermeerdering op het gebied van de Noordpool was de 16de eeuw een scharnierpunt, o.a. ook dankzij de invloed van Scandinavische en Russische bronnen op het kartografisch beeld van Noord-Europa. De rol op het gebied van de exploratie van Engelse, Zuid- en Noordnederlandse zijde is voldoende bekend. Interessant zijn de Russische kartografische bijdragen over het Siberisch-Arctisch gebied welke in de 17de eeuw op de Russische kolonisatiebeweging volgde. Semen Deshnev is een naam op dit gebied, midden in de 17de eeuw. In de 18de eeuw zijn de Russen een steeds meer belangrijke rol gaan spelen bij de kartering van de arctische kust van Siberië; dit werk werd tot in de 19de eeuw voortgezet. En A.E. Nordenskiöld heeft deze kartografische erfenis goed weten te gebruiken voor zijn eigen ontdekkingsreizen.

E. Häkli ('Adolf Erik Nordenskiöld and the charting of the Northern Regions' p.50-89) plaatst zijn bijdragen op het gebied van de kartering van het Arctisch gebied van Nordenskiöld en die van zijn tijdgenoten naast elkaar. In het geheel heeft hij tien expedities in het noorden van Europa en Azië uitgerust; in 1865 kwam zijn kaart van Spitsbergen en in 1876 die van het gebied van de rivier Jenissej met het gebied van de Karazee en Nova Zembla uit en tijdens zijn ontdekkingsreis in 1878-'79 werden de kuststreken van Siberië in kaart gebracht.

Chr. H. Ericsson ('Arctic navigation under sail' p.90-119) geeft de hoofdlijnen van de arctische exploratie weer en laat de houten zeilschepen welke in het Noorden voeren de revue passer, in de 19de eeuw gevolgd door ijzeren stoomschepen, die beter bestand waren tegen de kracht van het ijs.

J. Nurminen ('Measurement and navigation', p.120-179) verwerkt in zijn stuk de geschiedenis van de arctische ontdekkingsreizen en verdeelt de geschiedenis van de navigatie in het Noordpoolgebied in twee perioden: 16de-begin 17de eeuw en eind 18de- begin 20ste eeuw. De auteur behandelt met een specialistische visie de ontwikkeling van de navigatie van de 16de tot het eind van de 19de eeuw en geeft ook de relatie aan tussen de kartografie en de navigatie.

J. Nurminen ('Pictures from the Northeast Passage expedi-

tions', p.180-189) geeft verder een beknopt overzicht van de arctische exploratie.

W. Odelberg ('Adolf Erik Nordenskiöld's collections and memories from his expeditions', p.190-205) en L. Pärssinen ('The A.E. Nordenskiöld collection of cartographic and geographical literature', p.206-224) beschrijven de verzamelingen van A.E. Nordenskiöld welke verdeeld zijn tussen de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Stockholm en de Universiteit te Helsinki. De loopbaan van de arctische expedities van A.E. Nordenskiöld waren met Zweden verbonden en in het bijzonder met de bibliotheek van de Koninklijke Academie van Wetenschappen en met het Nationaal Museum voor Natuurlijke Historie te Zweden, waarmee Nordenskiöld verbonden was als hoofd van de mineralogische afdeling en als hoogleraar. De brieven, manuscripten van Nordenskiöld, de logboeken van vissers die in de arctische wateren in de 19de eeuw hadden gevaren, documentatie over gebieden welke Nordenskiöld bestudeerd had als Spitsbergen en Siberië, de documentatie, waaronder foto's afkomstig van zijn expedities, de wetenschappelijke instrumenten, welke tijdens de expedities van Nordenskiöld gebruikt waren, al die verzamelingen zijn over een aantal wetenschappelijke instellingen in Stockholm verspreid.

Het is de wens van Nordenskiöld geweest dat zijn geografische bibliotheek en kartografische collectie, gedurende dertig jaar verzameld, naar zijn geboorteland zou gaan en één jaar na zijn dood werd deze enorme collectie in 1902 door Finland aangekocht. In 1979-1989 verscheen de catalogus van de kaartenverzameling.

Concluderend kan gezegd worden dat deze publikatie, voorzien van prachtige illustraties, een prachtige verzameling aan gegevens vormt over een van de belangrijkste episodes uit de geschiedenis van de Europese exploratie. Voor onderzoek is het werk zeker goed te gebruiken; een logische opbouw met een chronologische verdeling mist dit werk, waardoor de publikatie eerder iets heeft van een mozaïek dan van een historisch overzicht. Maar wat niet is kan nog komen.

J. Braat

Cartography in the traditional Islamic and South Asian societies / ed. by J.B. Harley and David Woodward. - Chicago and London: The University of Chicago Press, 1993. - 579 pp., 40 ill. in kleurenkatern en 335 ill. in z/w. - (The History of Cartography; vol. II, Book One). - ISBN 0-226-31635-1.

Ongeveer zes jaar na het verschijnen van het indrukwekkende eerste deel uit de reeks *The History of Cartography* dat gewijd was aan de geschiedenis van de kartografie van de prehistorie, de klassieke oudheid en de middeleeuwen, kunnen specialisten en leken hun hart ophalen aan het tweede en even imposante deel van de serie. Zoals de uitgevers (David Woodward en de inmiddels overleden J.B. Harley) in hun inleiding uiteenzetten heeft men het oorspronkelijke plan om het kartografische materiaal tot 1550 uit de westerse en niet-westerse beschavingen in één deel te behandelen al spoedig moeten opgeven wegens de omvang van dit materiaal. Hoezeer men zich aanvankelijk op de hoeveelheid van de stof, afkomstig uit de niet-westerse wereld heeft verkeken, blijkt wel uit het feit, dat er in de huidige opzet twee kloeke banden voor zijn gereserveerd die tezamen deel twee vormen. Het boek dat thans voor ons ligt behandelt de Islamitische kartografie (p. 1-292), waarbij inbegrepen die van het premoderne Ottomaanse Rijk (p. 206-255) en de Zuidaziatische kartografie (p. 293-509), dat wil zeggen die gebieden van Azië die sterk door de Indiase cultuur beïnvloed zijn. Het volgende boek zal gewijd zijn aan de kartografie in de traditionele Oost- en Zuidoostaziatische samenlevingen.

In het voorwoord (p. xix-xxiv) benadrukken de uitgevers dat de kartografie uit deze cultuurgebieden, vooral die van Zuid-Azië, tot dusver onvoldoende aandacht heeft gekregen. Niet-Westerse kaarten werden vaak als onwetenschappelijk en irrelevant beschouwd omdat ze beoordeeld werden aan de hand van Europese criteria. Woodward en Harley willen deze be-

perkte zienswijze doorbreken en propageren een benadering waarbij de produkten van de Islamitische en Aziatische kartografie op hun eigen waarde beoordeeld worden en geplaatst worden in de context van hun eigen beschaving. Dit uitgangspunt heeft een zeer ruime hantering van het begrip 'kaart' tot gevolg -- ook sterrekaarten, hemelkaarten en symbolische kaarten worden besproken. Men treft in dit deel dan ook afbeeldingen aan die men niet direct met het begrip 'kaart' associeert, zoals tekeningen van sterrebeelden (p.59) of een plan voor de belegering van Wenen in 1683 (plaat 14). Soms is de grens tussen kaart en illustratie wel erg vaag (bijv. p. 126, p. 309), zodat men zich kan afvragen of een iets nauwkeuriger afbakening van het werktein niet wenselijk was geweest.

De benadering waarvoor de uitgevers gekozen hebben maakte de hulp van verschillende specialisten onontbeerlijk. Naast de hoofdstukken geschreven door de Associate Editors Joseph E. Schwartzberg en Gerald R. Tibbets en door de Assistant Editor Ahmet T. Karamustafa treffen we bijdragen aan van Emilie Savage-Smith, S. Maqbul Ahmad, Raymond P. Mercier, David A. King en Richard P. Lorch, en J.M. Rogers. Tezamen behandelen zij in negentien essays diverse perioden en aspecten van de Islamitische en Zuidaziatische kartografie.

Enige onevenwichtigheid valt te bespeuren in het feit dat, anders dan het aan zuid-Azië gewijde gedeelte, het gedeelte over de Islam niet met een hoofdstuk 'Conclusies' wordt afgesloten. Sommige van de deelhoofdstukken bevatten wel een paragraaf met afsluitende opmerkingen, andere daarentegen niet. Dit euvel wordt echter ruimschoots gecompenseerd door het twintigste hoofdstuk (Concluding Remarks, pp. 510-518), geschreven door de uitgevers, dat een zeer welkome afronding en samenvatting van het in dit deel besprokene is. Eén van hun algemene conclusies is dat de kartografie van de in Deel I en II behandelde perioden en gebieden duidelijk minder verbreed was, ook onder geletterden,

dan in de moderne periode. Dit heeft te maken met het feit dat kartografie vooral een hulpmiddel was bij andere disciplines zoals astronomie, natuurwetenschap, geografie, filosofie of geschiedenis, maar niet als zelfstandige wetenschap beoefend werd. Vaak was een kaart ondergeschikt aan een bijbehorende tekst. Het is kenmerkend dat het Perzisch, Arabisch, Sanskriet en Hindi evenmin als het Grieks en Latijn een apart woord voor 'kaart' hadden, maar daarvoor een woord gebruikten dat 'figuur' of 'tekening' betekent. Een andere conclusie is dat religieuze en soms ook politieke factoren een zeer belangrijke rol hebben gespeeld bij de kaartproductie in het Islamitisch en Aziatisch cultuurgebied.

Wie mocht denken dat in dit lijvige deel wel alles gezegd zal zijn wat er te zeggen is, komt bedrogen uit. Volgens Harley en Woodward is al het gebodene niet meer dan een 'eerste stap'. In het laatste hoofdstuk geven zij een lange opsomming van wat er nog te onderzoeken valt. Zij stellen vast dat onze kennis nog grote lacunes vertoont en dat nieuw te ontdekken materiaal nog voor grote verrassingen kan zorgen. Het valt te hopen dat dit prachtige boek een stimulans zal vormen voor verder onderzoek. Volledigheidshalve zij nog vermeld dat het Institut für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften te Frankfurt in verschillende series facsimile-edities en reprints van Islamitische geografische teksten uitgeeft, waarbij de series 3 en 5 kartografisch materiaal bevatten.

Uiteraard bevat ook dit deel een uitvoerige bibliografie (pp. 521-545) en een gedetailleerde index (samengesteld door Ellen D. Goldlust, pp. 547-579). Tezamen met de diverse over het boek verspreide appendices, tabellen en overzichten dragen deze in hoge mate bij tot de bruikbaarheid van dit waardevolle boek.

Resianne Fontaine
KNAW-medewerker Vrije Universiteit Amsterdam,
vakgr. Semitische Talen en Culturen.

Tussentijdse catalogus van kaarten en tekeningen in het Oud-Archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland, 1598-1857 / door Rob A. van Iterson. - Leiden :

Hoogheemraadschap van Rijnland, november 1993. - Dl.1. Beschrijvingen: 138 blz.; Dl.2. Toegangen op gebied, onderwerp en auteur en indices: 128 blz.; Dl.3: Toegangen op collectie-, bergings- en inventarisnr. O[ud] A[rchieff] R[ijnland]: 34 blz.

Het archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland beheert naast een omvangrijke hoeveelheid geschreven stukken ook een kaartcollectie die voor het onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse polder-, waterschaps- en rivierkartografie van buitengewoon belang is. De totale collectie is grofweg opgesplitst in kaarten uit vóór, en de periode ná 1857. In het verleden hebben verschillende auteurs, waaronder de kaarthistoricus en voormalig archivaris van Rijnland Mr. S.J. Fockema Andreae, opsommende lijsten samengesteld van (delen van) Rijnlands collectie. Te noemen zijn te noemen:

- *Inventaris van de atlanten, kaartboeken, kaarten en tekeningen in het archief van het hoogheemraadschap van Rijnland* / C.H. Dee. - 1882.
- *De oude archieven van het Hoogheemraadschap van Rijnland 1255-1857: Beknopte Inventaris* / S.J. Fockema Andreae. - 1933.
- *[Catalogus op fiches]* / G. Boelaars, 1958-1959.
- *Beschrijving van de oudste kaarten, 1457-1580* / P.G.M. Diebels. - 1986.

De vraag komt boven waarom binnen het archief van Rijnland het initiatief genomen is hier een vijfde catalogus aan toe te voegen. De reden is simpel. De bestaande overzichten voldoen beschrijvingstechnisch niet meer aan de hedendaagse eisen, zijn incompleet, of te beperkt in de tijd die ze bestrijken. Alle reden dus om een nieuw totaaloverzicht samen te stellen. Wel bekruip me even de vraag wat te doen met de grootste groep van kaarten van Rijnland die gemaakt werd ná 1857. Ze dreigen nu voor de vijfde keer buiten de inventarisatieboot te gaan vallen, althans dat maak ik op als ik de titel lees van deze tussentijdse uitgave. Die suggereert tenminste dat ook deze catalogus zich zal beperken tot die kaarten van Rijnland die ouder zijn dan laatstgenoemd jaar.

De nu gepresenteerde uitgave beschrijft in totaal 631 kaarten van de ca. 3650 kaarten die vervaardigd werden vóór 1858. De beschrijvingen zien er verzorgd uit en Van Iterson heeft zoveel mogelijk gepoogd in de annotaties aan te geven wat de reden geweest is waarom de kaart gemaakt werd, welke functie de kaart gespeeld heeft, of bij welke andere stukken in het archief de kaart een bijlage was.

Naast het eerste deel met de beschrijvingen zijn de toegangen op gebied, op onderwerp en auteur onontbeerlijk. Zonder dit deel 2 is het onmogelijk iets in deel 1 terug te vinden. Op het eerste gezicht lijken de toegangen heel compleet te zijn. Nadere beschouwing levert echter op dat er wel een paar inconsequenties, c.q. wat minder fraaie kanten aanzitten. Een voorbeeld hiervan is de alfabetische namenlijst die gepresenteerd wordt onder de naam *Toegang op Auteur/Uitgever* (p. 71-73). Dit is een geheel 'kale' lijst die nergens naar verwijst. De feitelijke toegang die hierbij lijkt te horen staat op de pagina's 75-87. Daar worden per landmeter de verwijzingen naar de kaarten opgesomd. Deze laatste lijst beperkt zich echter - de opmerkelijke lezer was het reeds opgevallen - tot de landmeters. De verwijzingen naar de uitgevers, lithografen en drukkers waarvan de namen op de pagina's 71-73 wel genoemd staan, blijken in de navolgende pagina's niet te zijn opgenomen.

Over deel 1 wil ik nog opmerken dat ik de verantwoording van dit grootse beschrijvingsproject aan de wat magere kant vind. Het omvat nog geen twee pagina's. Bijvoorbeeld wordt hierin niet vermeld welke kaarten uit de in totaal ca. 3650 te beschrijven bladen het eerste aangepakt werden, en waarom deze keuzes gemaakt werden. Ook wordt niets gemeld over vele kwaliteiten van de collectie en wordt niet duidelijk waarom de titel van deze uitgave als startjaar van de te beschrijven kaarten het jaar 1598 noemt, terwijl de oudste kaart in Rijnlands archief uit 1457 stamt (Fockema Andreae (1933), p. 265; Diebels (1986), p. 2). Een en ander is simpelweg te begrijpen als we ons realiseren dat het om een tussentijdse presentatie gaat van nog slechts ongeveer eenzesde van de totale collectie van vóór

1858. Ik hoop echter wel dat van deze inleiding in een veel omvangrijker eindprodukt - te publiceren over een paar jaar - meer werk gemaakt zal worden.

Naast de delen 1 en 2 bestaat er nog een deel 3. Hierin staan drie concordansen. Hierin verwijzen de collectie-, bergings- en inventarisnummers telkens naar elkaar. Dit deeltje is voor de historisch onderzoeker van minimaal belang en heeft alleen een functie voor beheerders van de collectie.

Het is bijzonder verheugend te kunnen constateren dat de alle kaarten uit het oudste deel van Rijnlands collectie binnen enkele jaren volgens de hedendaagse beschrijvingseisen beschreven zullen zijn. Hopelijk voelt Rob van Iterson daarna ook nog de behoefte om de kaarten uit de periode vanaf 1858 door zijn handen te laten gaan (zeg maar te beschrijven).

Marc Hameleers

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

BRINK, P. van den

Almanak verzamelingen topografisch materiaal: Een overzicht van kaartenverzamelingen en topografisch-historische atlanten in Nederland / red. Paul van den Brink; [eindred. Eveline Berghuis ... et al.]. - Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1995. - 340 blz. - ISBN 90-6259-122-1.

BROEKE, M. van den

De plattegrond van de Walcherse buitenplaats Zeewijk uit 1732 / Martin van den Broeke. - In: *Cascade: bulletin voor tuin-historie* 3(1994)1/2, blz. 20-21.

DORDT

Dordt in de kaart gekeken / [eindred.: Wim van Wijk; met medew. van Jan Alleblas]. - Zwolle: Waanders; [etc.]. 1995. - 151 blz., met bibliografie. - Historisch-geografische studie.

FIAT LUX

From Plantagenet to Saxe-Coburg: Maps from the Fiat Lux Library, 1482-1899: An exhibition at the Gelman Library, The George Washington University, Washington D.C., May 22-July 28, 1995 / Catalog compiled and edited by Eric W. Wolf. - [Washington D.C.: Fiat Lux Library, 1995]. - 68 blz.

FRITZE, R.

Eerder dan Columbus: de pseudo-geschiedenis van de ontdekking van Amerika / Ronald Fritze. - In: *Skepter: de kritische kijk op paranormale verschijnselen en pseudowetenschap* 7(1994)4, blz. 12-18.

GOLE, S.

I went to Hundius's shop to buy some Mapps / Susan Gole. - In: *IMCoS Journal* 61 (Summer 1995), p. 19-27.

KADASTRALE ATLAS

Kadastrale Atlas van Drenthe 1832. - Assen: Stichting Kadastrale Atlas van Drenthe 1832, cop. 1995. - Dl. XIV: *Ruinerwold* / red. D.W. van Biesen [et al.]. - Ill. Met 22 krt. ISBN 90-71623-13-0 in map.

Kadastrale Atlas Gelderland 1832. - Arnhem: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, cop. 1995. - *Batenburg* / J. van Eck; K. van der Hoek; H. van Heiningen. - Ill. + 8 krt. - Met lit. opg. - ISBN 90-71988-19-8 in portefeuille.

Kadastrale Atlas Gelderland 1832. - Arnhem: Stichting Kadastrale Atlas Gelderland, cop. 1995. - *Ede* / J. van Eck; K. van der Hoek; J.F. van Oosten Slingeland. - Ill. + 26 krt. Met lit. opg. - ISBN 90-71988-20-1 in portefeuille.

Kadastrale atlas van Steenwijk 1832: de kadastrale gemeente Steenwijk onderverdeeld in de secties A: De stadsweide, B: De

Oostwijk, C: De Kamp, D: De Westwijk, E: De stad / red. D. Buijter [et al.]. - Steenwijk: Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken, cop. 1990. - 115 blz. + krt.

KEMPERS, B.

Openbaring en bedrog: De afbeelding als historische bron in de Lage Landen / J. Bank... [et al.; red.: B. Kempers]. - Amsterdam: Amsterdam University Press, cop. 1995. - ill. - ISBN 90 5356 089 0.

KRÜCKEN, W.

Wissenschaftsgeschichtliche und -theoretische Überlegungen zur Entstehung der Mercator-Weltkarte 1569 Ad Usum Navigantium: ad maiorem Gerardi Mercatoris gloriam: Rekonstruktion und Theorie im Mercator-Gymnasium Duisburg / Wilhelm Krücken. - In: *Duisburger Forschungen* 41(1994), blz. 1-92.

MERCATOR, G.

Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura = *Atlas oder kosmographische Gedanken über die Erschaffung der Welt und ihre kartographische Gestalt* / von Gerhard Mercator; aus dem Lateinischen von Heinrich Gräff [... et al.]; mit Anmerkungen hrsg. von Wilhelm Krücken. - Duisburg: Mercator-Verlag, 1994. - 209 blz. - ISBN 3-87463-217-2. - Duitse vertaling van Mercators 'De mundi creatione ac fabrica liber', opgenomen in de 'Atlas' sedert 1595.

MERCATOR-HONDIUS

Gerardi Mercatoris Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura. - Kirchheim Teck: CDM-Verlags GmbH, [1994]. - 15 microfiches, Ilfochrome (Cibachrome). - Uitgave op microfiche van de editie Amsterdam 1606. - DM 675,-. - Ook verkrijgbaar als microfilm.

NIENHUYTS, J.W.

Columbus en de platte aarde / J.W. Nienhuys. - In: *Skepter: de kritische kijk op paranormale verschijnselen en pseudowetenschap* 7(1994)4, blz. 19-22.

STÜCKELBERGER, A.

Bild und Wort: das illustrierte Fachbuch in der antiken Naturwissenschaft, Medizin und Technik / Alfred Stückelberger. - Mainz am Rhein: von Zabern, 1994. - 139 blz. + 39 pl. - (Kulturgeschichten der antiken Welt; Bd. 62). - ISBN 3-8053-1698-4. - Bevat o.m. hoofdstuk 'Geographisches Anschauungsmaterial (Karten)' (blz. 47-73) met paragrafen 'Älteste Nette von Kartendarstellungen', 'Meßinstrumente und Meßmethoden', 'Das Kartenwerk des Ptolemaios' en 'Karten in der römischen Welt'.

TROMNAU, G.

Verfolgt, geachtet, universal - Gerhard Mercator, Europa und

die Welt: Gedächtnisausstellung zum 400. Todesjahr von Gerhard Mercator / Gernot Tromnau. - In: *Mitteilungsblatt: Freundkreis für Cartographica in der Stiftung Preussischer Kulturbesitz e.V.* 8(1994), blz. 1-8.

WOLFF, F.

Ein Dokument zu Arnold Mercators Tod / Fritz Wolff. In: *Mitteilungsblatt: Freundkreis für Cartographica in der Stiftung Preussischer Kulturbesitz e.V.* 8(1994), blz. 14-17.

ZÖGNER, L.

Arnold Mercators Aufnahme des Landes zwischen Mosel und Blies: Eine Rarität in der Kartenabteilung der Staatsbibliothek zu Berlin / Lothar Zögner. - In: *Mitteilungsblatt: Freundkreis für Cartographica in der Stiftung Preussischer Kulturbesitz e.V.* 8(1994), blz. 9-13.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HELVETICA, Nr. 12 (Juli 1995)

Strübin Rindisbacher, Johanna, Vermessungspläne von Joseph Plepp (1595-1642), dem bernischen Werkmeister, Maler und Kartenverfasser (p. 3-12)

Grosjean, Georges, Karte des bernischen Staatsgebietes 1638 von Joseph Plepp (p. 13-17)

Meurer, Peter H., Hintergründe und Analysen zu Tobias Mayers 'Kritischer Karte von Deutschland' (p. 19-25)

Pelletier, Monique, Die herzförmigen Weltkarten von Oronce Fine (p. 27-37)

Petto, Christine Marie, Kartographie als Staatsaufgabe--die Förderung französischer Kartographen im 17. und 18. Jahrhundert (p. 38-41)

Imobersteg, Marc, Die 'Erste Post & Dampfschiffahrt Reise Carte der Schweiz' (p. 42-44)

IMCoS JOURNAL No. 61 (Summer 1995)

Dreyer-Eimbcke, Oswald, Thoughts of a map collector (p. 9-13),

Allpress, Peter, The Beauforts - Father and Son (p. 15-17), Gole, Susan, I went to Hundius's shop to buy some Maps (p. 19-27).

THE MAP COLLECTOR, No. 71 (Summer 1995)

Iacovou, Maria, The map collection of the Bank of Cyprus Cultural Foundation (p. 2-7).

Thrower, Norman W., Doctors and maps (p. 10-14).

Rodger, Elizabeth M., Large scale English county maps and plans of cities not printed in atlases: Part 17: Isle of Wight (p. 24-27).

Gróf, László L., Richard Davis of Lewknor: land surveyor, estate agent and enclosure commissioner (p. 32-37).

Baynton-Williams, Roger, 200th birthday of Sussex map (p. 39-41)

MAPLINE, No. 77 (Spring/Summer 1995)

Stroeve, Wilbert, & David Buisseret, A French engineer's atlas of the river Somme, 1644: Commentary on a Newberry manuscript (p. 1-10)

GERT JAN BESTEBREURTJE Antiquaar

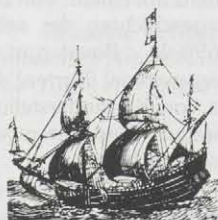
Gespecialiseerd in: *Oude en Zeldzame Boeken
m.b.t. Reizen en Expedities
Koloniale en Maritime
Geschiedenis
Oost- en West Indië*

Catalogi op aanvraag

Wij zijn altijd geïnteresseerd in de aankoop van
gehele bibliotheken en enkele stuks van waarde

Brigittenstraat 2
(Hoek Nieuwegracht 42)
Postbus 364
3500 AJ
Utrecht

Tel. 030-319286
Fax 030-343362

Just issued:

Pricelist 51 - South AMERICA. 87 Maps, views
and atlases. 12pp.

Pricelist 54 - Atlases & travel books. 36 Atlases,
incl. Blaeu's Atlas Maior. 20pp. 16 Illustrations.

Pricelist 55 - Taiwan, China and Korea. 55 Maps,
books and prints. 8pp.

Pricelist 56 - AFRICA, A collection of Cape of
Good Hope Maps, Prints & Documents. 75 Maps,
prints and VOC-documents. 24pp. 9 Illustrations.

Pricelist 57 - WORLD & AMERICA. 125 Maps,
views and atlases. 24pp. 8 Illustrations.

Price list 58 - Germany, Switzerland and Austria.
115 Maps and prints, including rare maps by
J. Hondius. Fine Merian views coloured by Anna
Beek. 16pp. 9 Illustrations.

Pricelist 59 - South East Asia. 45 Maps including
Spanish manuscript charts of Singapore & Java.

PAULUS SWAEN Old Maps and Prints

Hofstraat 19 - 5664 HS Geldrop - The Netherlands
Tel. [+31] (40) 853571 Fax [+31] (40) 854075

BELANGRIJKE UITGAVEN OP KARTOGRAFISCH GEBIED

Ph. Allen

Atlas der Atlassen. Kaartenmakers en hun wereldbeeld. Nederlandse bewerking: Peter van der Krogt Rijk geïllustreerd. 160 p.
ISBN 90 6194 168 7 *f* 99,-

Covens & Mortier

Stock catalogues of maps and atlases. The 'Catalogus van verscheyde koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes geographiques' of Covens & Mortier (1763). A facsimile edition with an introduction by Dr Peter van der Krogt. 141 p.
ISBN 90 6194 098 2 *f* 159,-

Marcel Destombes (1905-1983)

Contributions sélectionnées à l'histoire de la cartographie et des instruments scientifiques. Selected contributions to the history of cartography and scientific instruments. Ed. by Günter Schilder, Peter van der Krogt and Steven de Clercq. 592 p.
ISBN 90 6194 485 6 *f* 318,-
Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie.

C. Koeman

Miscellanea cartographica
Contributions to the history of cartography. Ed. by Günter Schilder and Peter van der Krogt. 430 p.
ISBN 90 6194 167 9 *f* 212,-
Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, zijn 21 van zijn artikelen hiervoor geselecteerd. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

Peter van der Krogt

Globi Neerlandici. The production of globes in the Low Countries. Rijk geïllustreerd. 663 p.
ISBN 90 6194 138 5 *f* 900,-
Met kartobibliografie van globes vervaardigd in de Nederlanden van ca. 1525-1800.

Peter van der Krogt, Marc Hamelers en Paul van den Brink

Bibliografie van de Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlanden. Bibliography of the History of Cartography of the Netherlands. 418 p.
ISBN 90 6194 158 X *f* 69,50

A. Stimson

The mariner's astrolabe. A survey of known, surviving sea astrolabes. 191 p.
ISBN 90 6194 017 6 *f* 212,-

Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat

De kaarten- en atlasedrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw.
Red. Paul van den Brink en Jan Werner. 112 p.
ISBN 90 6194 387 6 *f* 75,-

In de Gekroonde Lootsman

Het kaarten-, boekuitgevers- en instrumentenmakershuis Van Keulen te Amsterdam 1680 - 1885. Onder redactie van E.O. van Keulen, W.F.J. Mörzer Bruyns en E.K. Spits. 104 p.
ISBN 90 6194 397 3 *f* 75,-

Kaarten met geschiedenis 1550-1800

Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis. Onder redactie van D. de Vries. 123 p.
ISBN 90 6194 377 9 *f* 75,-

Kunst in kaart

Decoratieve aspecten van de cartografie. Eindred.: J.F. Heijbroek en M. Schapelhouman. 131 p.
ISBN 90 6194 407 4 *f* 75,-

*Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden.*

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 08338 - 54466

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. N. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 6231476

Old and Rare maps. West-Indiana

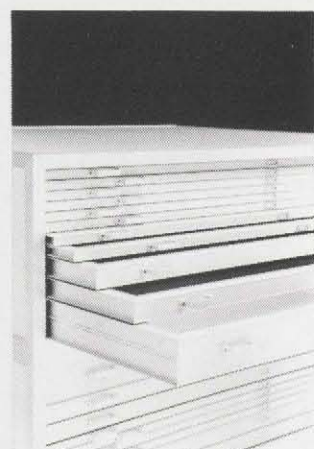
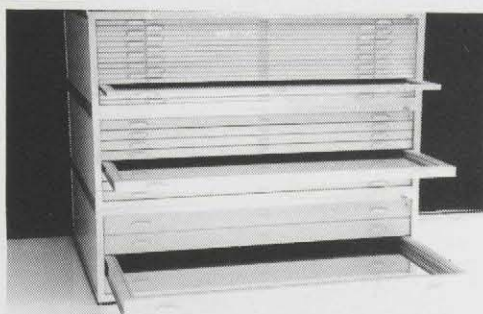
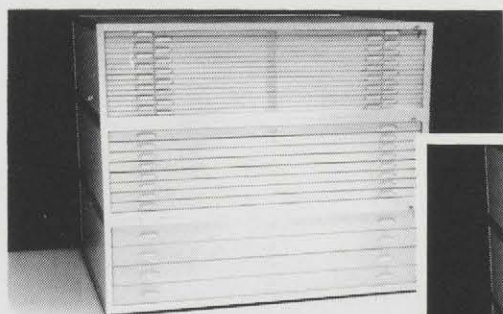

JEZET INTERNATIONAL Bvba
CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"

Archiefkasten en - modules.
 Onderhoudsvrij aluminium.
 Diverse hoogtes van laden.
 Bodemplaat naar keuze.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 01652-20242/44 - Fax 01652-20262

Robas BV
Leeuvenveldseweg 5
1382 LV Weesp
Tel. 02940-62710
Fax 02940-31550

Weesp, april 1995

Betreft: Stedenatlas Jacob van Deventer

Geachte mevrouw, mijnheer,

Als lezer van 'Caert-Thresoor', zult u ongetwijfeld geïnteresseerd zijn in het werk van de 16de-eeuwse stadscartograaf Jacob van Deventer die leefde van 1500 tot 1575. In opdracht van de Spaanse Koning Filips II tekende hij van alle toenmalige Nederlandse steden de plattegronden. Al deze kaarten zijn verzameld in een atlas die vanaf die tijd bewaard wordt in de Nationale Bibliotheek te Madrid. Eindelijk wordt dit werk volledig door Robas gepubliceerd.

Kenmerkend voor de stadsplattegronden zijn de schitterende pastelkleuren, de opvallende details en de grote nauwkeurigheid waarmee Jacob van Deventer zijn werk uitvoerde.

Uniek is ook het perspectief van waaruit hij de steden in hun middeleeuwse omwalling tekende. Bovendien zijn de kaarten van bijna alle steden de oudst bekende stadsplattegronden.

Kortom, het gaat hier werkelijk om uniek en bijzonder waardevol kaartmateriaal.

In de Stedenatlas van Jacob van Deventer wordt tevens van iedere stad een legenda afgebeeld waarop alle belangrijke gebouwen, stadspoorten en het stratenplan staan.

Vanzelfsprekend is er in deze uitgave ook een algemene inleiding over het werk van Van Deventer opgenomen, geschreven door dr. ir. J.C. Visser.

Deze schitterende atlas bevat de 118 Nederlandse stadsplattegronden.

Het boek heeft een formaat van 18 x 16 cm, een omvang van 240 pagina's en is volledig in kleur gedrukt.

De perfect verzorgde uitgave is **in linnen gebonden** en voorzien van goud op de snede rondom.

De intekenprijs is geldig tot **eind april 1995 en bedraagt voor de lezers van 'Caert Thresoor' f 118,—*** (Daarna f 189,—). U zult onder de indruk zijn van dit werk!

Bovendien wordt uw naam vermeld in een apart intekenregister.

Ik kijk met grote waardering uit naar uw reactie en teken, met vriendelijke groet,

ROBAS BV
Sebastiaan Rompa

1. **Zuid Holland:** Brielle; Delft; Dordrecht; Geervliet en Heenvliet; Gorinchem en Woudrichem; Gouda; Den Haag; Leerdam; Asperen en Heukelum; Leiden; Rotterdam; Schiedam; Schoonhoven en Nieuwpoort; Vianen; Vlaardingen.
2. **Utrecht:** Amersfoort; Montfoort; Oudewater; Rhenen; Utrecht; Woerden; Wijk bij Duurstede; IJsselstein.
3. **Noord Holland:** Alkmaar en Beverwijk; Amsterdam; Edam; Enkhuizen; Grootebroek; Haarlem; Hoorn; Medemblik; Monnickendam; Naarden; Purmerend; Weesp en Muiden.
4. **Friesland:** Bolsward; Dokkum; Franeker; Harlingen; Hindeloopen; Leeuwarden; Sloten; Sneek; Staveren; Workum; IJlst.
5. **Overijssel, Groningen en Drenthe:** Almelo; Delden; Deventer; Enschede; Genemuiden; Goor; Hardenberg; Hasselt; Kampen; Oldenzaal; Ootmarsum; Steenwijk; Vollenhove en Genemuiden; Zwolle; Appingedam; Groningen; Coevorden.
6. **Gelderland:** Arnhem; Bredevoort; Buren; Culemborg; Doesburg; Doetinchem; Elburg; Groenlo; Harderwijk; Hattem; 's-Heerenberg; Lochem; Nijmegen; Tiel; Wageningen; Zaltbommel; Zutphen; Leerdam, Asperen en Heukelum.
7. **Zeeland:** Aardenburg; Axel; Brouwershaven; Goes; Hulst; Middelburg en Arnemuiden; Oostburg; Reimerswaal; Sint-Maartensdijk; Sluis; Tholen; Veere; Vlissingen; Westkapelle; Zierikzee.
8. **Noord Brabant en Limburg:** Bergen op zoom; Eindhoven; Geertruidenberg; Helmond; 's-Hertogenbosch; Heusden; Megen; Zevenbergen; Gorinchem en Woudrichem; Echt; Montfoort; Roermond; Valkenburg; Venlo; Weert.

* De stedenatlas verschijnt medio mei 1995 en wordt de eerste week van juni bij u thuisbezorgd.